

ÜMUMİ XÜLASƏ

1.	ÜMUMİ XÜLASƏ.....	2
1.1.	GİRİŞ.....	2
1.2.	MÜZAKİRƏLƏR VƏ İCTİMAİYYƏTİN İŞTİRAKI.....	2
1.3.	LAYİHƏNİN ALTERNATİVLƏRİ.....	4
1.4.	LAYİHƏNİN TƏSVİRİ.....	5
1.4.1.	<i>İşlərin aparılması Cədvəli.....</i>	5
1.4.2.	<i>İnşaat.....</i>	6
1.4.3.	<i>İstismar və xidmət.....</i>	6
1.4.4.	<i>İstismardan çıxarılma.....</i>	6
1.5.	İLKİN DURUMUN TƏSVİRİ.....	7
1.5.1.	<i>Ətraf mühitin ilkin durumu və aspektlərin aşkar edilməsi.....</i>	7
1.5.2.	<i>İlkin sosial-iqtisadi durum və aspektlərin aşkar edilməsi.....</i>	10
1.6.	TƏSİRLƏRİN İDARƏ OLUNMASI.....	12
1.6.1.	<i>Ekoloji təsirlərin idarə olunması.....</i>	12
1.6.2.	<i>Sosial-iqtisadi təsirlərə nəzarət.....</i>	18
1.7	QALIQ TƏSİRLƏR.....	21
1.7.1	QALIQ EKOLOJİ TƏSİRLƏR.....	21
1.7.2	<i>Sosial-iqtisadi təsirlər.....</i>	22
1.8.	KUMULYATİV TƏSİR.....	24
1.9.	ƏTRAF MÜHİT VƏ SOSIAL SFERAYA İNVESTİSİYA PROQRAMLARI.....	25
1.9.1.	<i>Ətraf Mühitə İnvestisiyalar Programı.....</i>	25
1.9.2.	<i>Sosial İnvestisiyalar Programı (SİP).....</i>	26
1.10.	İDARƏETMƏ VƏ MONİTORİNQ.....	27
1.11.	LAYİHƏNİN ÜMUMİ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.....	27
1.11.1.	<i>Layihənin ekoloji qiymətləndirilməsi.....</i>	27
1.11.2.	<i>Layihənin sosial-iqtisadi qiymətləndirilməsi.....</i>	28

1. ÜMUMİ XÜLASƏ

1.1. GİRİŞ

Hazırda Azərbaycanda, xüsusi ilə Şah-Dəniz yatağının işlənməsi ilə əlaqədar, təbii qaz hasilatının artırılması üzrə işlər aparılır. Qafqaz və Mərkəzi Asiya ərazisində qaza olan daxili tələbat əsasən cari təchizatla təmin olunur və onların həcmnin gələcəkdə artacağı ehtimalı azdır. Qazın alqı-satqısı ilə əlaqədar danışıqlar nəticəsində Azərbaycan hökuməti Türkiyə hökuməti ilə Şah-Dəniz yatağından 2005-ci ilin sonuna başlanacaq qazın ixracı barədə sazişə nail olmuşdur və bu qazın nəql olunması üçün Cənubi Qafqaz Qaz Kəmərinin (CQQK) layihəsi işlənmişdir. Əlavə inkişaf mərhələləri də həyata keçirildikdən sonra, Azərbaycanda Bakı yaxınlığındakı mövcud Səngəçal terminalından, Gürcüstanın ərazisindən Gürcüstan – Türkiyə sərhədinədək keçən qaz kəmərinin tam qüvvə ilə istismarı zamanı, ildə 16 milyard kubometr qazın ixracı nəzərdə tutulmuşdur. CQQK Türkiyədə bu qazın Ərzuruma nəql olunması üçün inşa edilən boru kəməri ilə birləşəcəkdir, orada qaz kəməri daxili təchizat sisteminə qoşulacaqdır. Həmçinin Azərbaycan və Gürcüstan hökumətləri arasında alqı-satqı haqda əlavə sazişlərin müzakirəsi davam edir.

CQQK boru kəməri bu hesabatda CQQK üzrə tərəf-müqabillər kimi göstərilmiş bir sıra şirkətlərə məxsusdur. BP şirkəti bu layihədə ən iri marağı olan tərəfdir və layihənin işlənməsi və inşaat mərhələlərinə rəhbərlik edir. Hazırda CQQK üzrə digər tərəf-müqabillər kimi Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti (ARDNŞ), Statoil, TPAO, LUKAgip NV, Total-Fina-Elf və NICO şirkətləri çıxış edirlər. CQQK üzrə tərəf-müqabillər təklif olunan qaz kəmərinin istər Azərbaycanda, istərsə də Gürcüstanda inşası və istismarı üçün məsuliyyət daşıyacaqlar.

Bu hesabat CQQK-in layihəsinin Azərbaycanda Ətraf Mühitə və Sosial Sferaya Təsirinin Qiymətləndirilməsindən (ƏMSSTQ). Təhlil layihənin mövcudluğu müddəti ərzində , yəni onun inşası, istismarı və istismardan çıxarılması da daxil olmaqla, təsirləri əhatə edir.

ƏMSSTQ beynəlxalq standartların və tələblərin (Ümumdünya Bankı Qrupunun tələb və standartları daxil olmaqla), Azərbaycan qanunvericiliyinin və BP şirkətinin korporativ siyasətinin təmin olunması məqsədi ilə keçirilmişdir. O həmçinin Tranzit Ölkənin Hökuməti ilə ƏMTQ-nin işlənməsi üzrə Sazişin tələblərinə də əməl edir. Şəkil 1-1-də CQQK üzrə ƏMSSTQ işlənməsi prosesi təsvir edilmişdir.

1.2. MÜZAKİRƏLƏR VƏ İCTİMAİYYƏTİN İŞTİRAKI

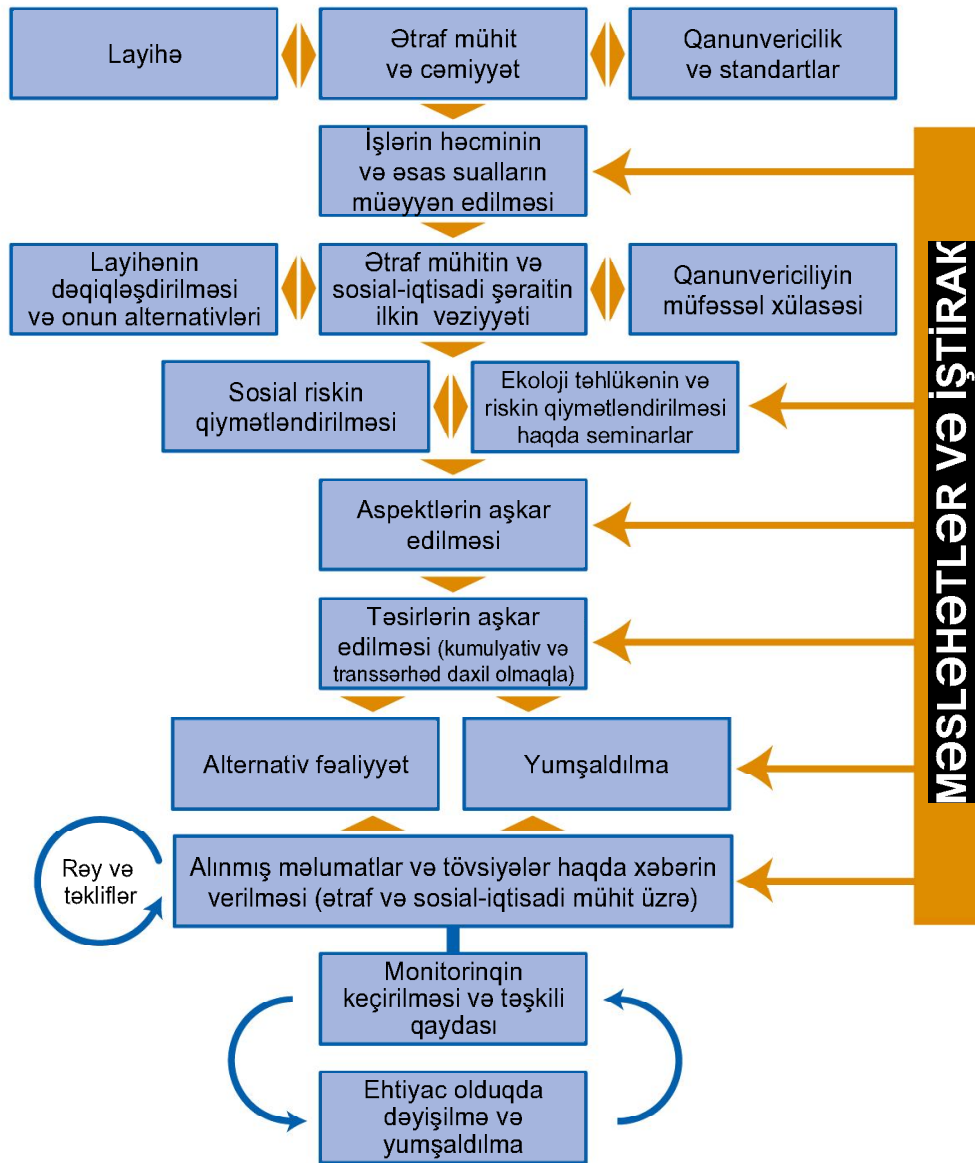
Şəkil 1-1-dən görüldüyü kimi, müzakirələr və ictimaiyyətin iştirakı ƏMSSTQ prosesinin hər bir mərhələsi ərzində mərkəzi ünsürlər olmuşlar. Onlar, istər ilkin vəziyyət haqda məlumatların toplanması, istərsə də yumşaldıcı tədbirlərin işlənməsi müddətində aşağıdakı qrupları əhatə etmişdirlər :

- Marşrut boyu yaşayış məntəqələrini
- Dövlət idarələrini
- Alimləri
- Beynəlxalq və respublikanın qeyri-hökumət təşkilatlarını (QHT)

Boru kəmərinin marşrutu boyunca və əlavə qurğuların 2 km-liyində yerləşən bütün yaşayış məntəqələrinin nümayəndələri ilə müzakirələr aparılmışdır. Müzakirələr üzrə həyata keçirilmiş və nəzərdə tutulmuş fəaliyyət haqqında əlavə informasiyanı əks etdirən, habelə müzakirəldə iştirak edən maraqlı tərəfləri göstərən İctimaiyyətlə Müzakirələr və Layihənin Açıqlanması Planı (bax: Texniki Əlavələr, Bölmə 5) işlənib hazırlanmışdır.

ƏMSSTQ üzrə bu hesabatın layihəsi xüsusi olaraq açıqlanarkən və öz fikrini demək üçün imkan verilərkən ictimaiyyət arasında yayılmaq məqsədi ilə hazırlanmışdı. Bu hesabat geniş yayılacaq və mülahizələr üçün 60 gün ərzində açıq olacaqdır. Açıqlandıqdan sonrakı 60 gün ərzində əldə olunmuş əhəmiyyət kəsb edən qeydlər Hökumətə rəsmi təqdim olunmaqdan öncə ƏMSSTQ-yə daxil ediləcəkdir.

Şəkil 1-1 CQK-in ƏMSSTQ prosesi

1.3. LAYİHƏNİN ALTERNATİVLƏRİ

CQQK-nin qaz ixracatı marşrutu fikrinin yaranmasına əsasən kimi qaz üçün bazar səbəb olmuşdur. Açıq bazarda satılan xam neftdən fərqli olaraq, qazın satışı konkret yerə çatdırılma ilə bağlıdır və adətən qazın alqı-satqısı üzrə sazişlərə əsaslanır. Qazın satışı və çatdırılma məntəqəsi haqda saziş əldə olunduqdan sonra alternativ ixracat variantlarının qiymətləndirilməsi aparılırdı. Qiymətləndirmə bir neçə mərhələdən ibarət prosesdir. Qazın ən yaxşı nəql olunma üsulunun nəzərdən keçirilməsindən başlamış, sonradan boru kəmərinin ən yaxşı dəhlizinin hərtərəfli qiymətləndirilməsi ilə, daha sonra isə dəhliz daxilində dəqiq marşrutun işlənməsi və çəkilişi ilə davam etdirilmişdir.

Boru kəmərləri bütün dünyada qazın nəql olunması üçün ən təhlükəsiz, ən səmərəli və ekoloji baxımdan əsaslandırılmış üsul kimi qəbul edilmişdir. Boru kəmərinin zədələnməsinin əsas riski üçüncü şəxslərin hərəkətlərindən əmələ gəlir və bu (və digər) riskin praktiki minimuma endirilməsinə boru kəmərinin marşrutunun mükəmməl çəkilişi, layihənin işlənməsi, monitoringi və idarə olunması vasitəsi ilə nail olmaq olar.

Azərbaycanın hüduqlarında boru kəməri marşrutunun dəqiqləşdirilməsi zamanı, əvvəlcə 10 km enində dəhlizdə, sonra isə, mərhələlərlə, 32 m-lik ayırma zonada, bir sıra məsələlər nəzərdə tutulmalıydı, o cümlədən:

- Ekoloji risk
- Mühafizə olunacaq ərazi
- Sosial təsirlər və yaşayış məntəqələrinə yaxınlıq
- İnşaat imkanı və texniki məhdudiyətlər
- Təhlükəsizlik
- Digər, İxrac Boru kəmərinin Qərb Marşrutu (İBKQM) kimi, layihələrə yaxınlıq
- Mövcud infrastruktur dəhlizlərindən istifadə edilməsi

Nəticədə, CQQK və yeni neft kəməri (Bakı– Tiflis– Ceyhan) üçün, Azərbaycan ərazisində əsas hissəsinin İBKQM-na parallel olan birgə marşrut seçilmişdir. Bu boru kəmərlərinin İBKQM-dən əhəmiyyətli dərəcədə yayınma sahələrinin yaranması əsasən layihənin ekoloji təsirinin azaldılması məqsədini güdüdü. Bu, Qobustan səhrası rayonunda marşrutun dəyişməsində, və Korçay və Şəmkir Dövlət Yasaqlıqlarından yan keçən yeni sahələrin salınmasında əks olunub.

Layihə üzrə alternativlərin qiymətləndirilməsi prosesinin bir hissəsi kimi, «layihədən imtina» imkanı nəzərdən keçirilmişdir. Lakin, boru kəmərinin potensial sosial-iqtisadi üstünlükləri (dövlətin gəliri və yerli əhalinin işlə təmin olunması imkanı da daxil olmaqla) və layihənin həyata keçirilməsindən imtina etməsinin ekoloji riski (mayeləşdirilmiş təbii qazın və ya qazın istifadəsindən alınan elektrik enerjisinin yüksək gərginlikli xətlərlə ixracının alternativ üsullarının işlənməsi daxil olmaqla) CQQK-nin inşası və istismarı nəticəsində meydana çıxacaq neqativ ekoloji və sosial təsirlərə üstün gəldilər.

Qaz boru kəmərinin iş qabiliyyətinin maksimuma çatdırılması məqsədi ilə onun sisteminin quruluşunun optimallaşdırılması üçün, mümkün olan yerdə onun dəyərinin və ekoloji təsirinin minimuma endirilməsi üçün əhəmiyyətli dərəcədə qüvvə sərf olunmuşdur.

1.4. LAYİHƏNİN TƏSVİRİ

Bütövlükdə bütün uzunluğu boyu torpağa basdırılacaq CQQK-ri 690 km uzunluqda olacaqdır, o cümlədən 442 km Azərbaycanda və 248 km Gürcüstanda.

Azərbaycanın hüdudlarında CQQK -ri sisteminə əsasən daxil olacaqlar:

- Səngəçal terminalında qazın təchizatı infrastrukturunu və ölçü cihazlarını qəbul/işə buraxma qurğularını (hansılar ki, ayrıca ƏMSSTQ tərkibində nəzərdən keçirilmişdir)
- Siyirtmələr stansiyalarını
- Katod qoruyucu sistemini
- Fibrooptik kommunikasiya sistemini
- Kompüterləşdirilmiş nəzarət sistemini

Boru kəmərinin marşrutu Şəkil 1-2-də verilmişdir.

Şəkil 1-2. CQQK-in marşrutu

1.4.1. İşlərin aparılması Cədvəli

CQQK layihəsinin əsas mərhələləri aşağıdakı cədvəldə göstərilmişdir.

MƏRHƏLƏLƏR	TƏXMİNİ MÜDDƏT
İnşaat Müqaviləsinin təhvil verilməsi	2002-ci ilin 3 rübü
Boru anbarlarının təkmilləşdirilməsinin başlanğıcı (BTC layihəsi ilə razılaşdırılmış)	2002-ci ilin 3 rübü
Borunun çəkilişinin başlanğıcı	2004-ci ilin 1 rübü
Borunun çəkilişinin sonu	2005-ci ilin 2 rübü
Qazla doldurulma	2005-ci ilin 4 rübü

1.4.2. İnşaat

Boru kəmərinin inşasını, CQK üzrə tərəf-müqabillərin idarəetmə qrupunun birbaşa nəzarəti altında, beynəlxalq təcrübəyə malik podratçı yerinə yetirəcəkdir. Podratçı boru kəmərinin adi montajı üçün bir və ya artıq ümumi qəbul olunmuş inşaat kompleksindən və çay keçidləri və boru kəmərinin digər xüsusi hissələrinin qurulması üçün bir və ya artıq ixtisaslaşmış bölmə briqadasından istifadə edəcəkdir. Öncə, təmizlənmə və düzləndirmə apramaq üçün, boru kəmərinin inşasının dəhlizi naturaya keçiriləcəkdir. Adətən torpağın üst qatı götürülür və dəhlizin bir tərəfinə, torpağın alt qatından ayrı, qoyulur.

Qaz kəməri üçün xəndək təxminən 2,2 m dərinliyində qazılacaqdır ki, boru kəməri 1 m-lik minimum örtülmə dərinliyində basdırıla bilsin. Daha dərin torpaqlanma çayda, avtomobil yolunda, dəmir yolunda və digər keçidlərdə zəruri ola bilər.

Borunun hissələri inşaat dəhlizinə yük maşınları köməyi ilə çatdırılacaqdır və açıq xəndəyin uzunluğu boyu uc-uca qoyulacaqdır. Borunun əvvəlcədən örtülmüş hissələri sonradan bir-birinə qaynaq edilir və sonra qaynaq birləşmələrinə qoruyucu örtük çəkilir. Borunu xəndəyə qoymamışdan öncə örtük, korroziyadan adekvat qorunmanı təmin etmək baxımından sınaqdan keçirilir.

Sonra xəndək, əvvəlcədən ondan çıxarılmış materialla, onun qazılıb çıxarıldığı qaydanın əksinə olaraq, doldurulur. Gələcəkdə çökmə və eroziya riskinin azalması üçün örtmə materialı sıxlaşdırılır.

İnşaat dəhlizi və digər layihə zonaları tam bərpa olunacaqlar. Bərpa olunmaya özünə eroziyaya nəzarət və bitki örtüyünün bərpası üzrə tədbirlər də daxil olunacaqdır.

Boru kəmərinin bütövlüyü boru kəmərinin ayrı-ayrı hissələrinin su ilə doldurulması və təzyiqin artırılması yolu ilə yoxlanılır.

Boru kəmərinin inşası həmçinin, fəhlələr üçün inşaat düşərgələri və boruların saxlanması üçün bazalar da daxil olmaqla, bir sıra müvəqqəti qurğuların da tikilməsini nəzərdə tutur.

1.4.3. İstismar və xidmət

Boru kəməri sistemi elə layihələndirilmişdir ki, normal istismar və xidmət üçün kənarından minimum müdaxilə tələb edir. Fəhlələrin, istehlakçıların və ümumiyyətlə əhəlinin təhlükəsizliyi və həmçinin işlərin ekoloji standartlara uyğunluğu bu mərhələdə vacib bir məsələ olaraq qalacaqdır. Boru kəməri və onunla bağlı qurğular üçün müntəzəm təftiş və xidmət sistemi hazırlanacaq və tətbiq ediləcəkdir.

Boru kəmərinin istismarında iştirak edən bütün işçi heyət üçün treninq proqramları işlənib hazırlanacaqdır.

1.4.4. İstismardan çıxarılma

İstismardan çıxarılma prosesinin tərkib hissəsi kimi, xətdən bütün karbohidrogen məhsulları xaric ediləcəkdir. Təmizlənmədən sonra xətti yerində saxlamaq daha düzgündür, çünki bu çıxarılma ilə bağlı problemlərdən yayınmağa kömək edir. Torpağın çökməsinə gətirib çıxara

biləcək boru kəmərinin korroziyasının qarşısını almaq üçün, katod qoruyucu sistemini işlək vəziyyətdə saxlanması lazım olacaq.

Boru kəmərinin həmçinin aşağı təzyiqli qazın yerli respublika üzrə paylanması, suyun nəql olunması və ya, məsələn, telekommunikasiya kəmərlərinin çəkilməsi üçün istifadə olunması imkanı da nəzərə alınmalıdır.

1.5. İLKİN DURUMUN TƏSVİRİ

1.5.1. Ətraf mühitin ilkin durumu və aspektlərin aşkar edilməsi

Boru kəmərinin marşrutu boyunca ətraf mühitin səciyyələnməsi aşağıdakı aspektlərin təhlili əsasında aparılırdı:

- Bioloji mühit (flora, fauna və biomüxtəliflik)
- Su ehtiyatları (yerüstü və yeraltı suları)
- Geologiya və geomorfologiya
- Landşaft və torpaqdan istifadə
- İqlim və meteorologiya
- Arxeologiya və mədəni irs
- Yol hərəkəti və nəqliyyat infrastrukturunu
- Havanın keyfiyyəti
- Səs
- Çirklənmə
- Torpağın eroziyası

Sonrakı Bölmələr yuxarıda göstərilən aspektlər üçün əsas nəticələri cəmləşdirirlər.

Bioloji mühit

Təklif olunmuş marşrut ekoloji şəraitin böyük müxtəlifliyi və zəngin biomüxtəlifliyi ilə səciyyələnir. Qaz kəmərinin marşrutu boyunca yaşayış mühitinə, flora və faunaya aid olan əsas aspektlər bunlardır:

- Guman edilən Qobustan Milli Parkında Artemiziya və Salsola səhraları
- Səhra yaşayış mühitində Qırmızı kitaba düşmüş *Iris acutiloba* bitkisinin mövcudluğu ehtimalı
- Səhra yaşayış mühitində Qırmızı kitaba düşmüş *Merendera trigyna* bitkisinin mövcudluğu ehtimalı
- Bir çox ərazilərdə IUCN təsnifatına daxil olan Aralıq dənizi tısbağası *Testudo graeca*-nin mövcudluğu
- Müxtəlif ərazilərdə torpaqda yuva quran bəzi qorunma statusuna malik olan quş növlərinin olması.

Su ehtiyatları

Təklif olunmuş marşrut 20 iri çay və bir sıra mühüm kanallarla kəsişir.

Boru kəmərinin marşrutu boyu hidrologiya aid əsas aspektlər bunlardır:

- Azərbaycanın iri çayı olan Kür çayından iki keçid
- Keçilən çayların axımının ciddi mövsüm rejimi
- Bir çox keçilən çayların axını ilə gətirilən bərk qırıntıların yüksək göstəriciləri
- Ceyrankeçməz, Şəmkiçay kimi çayların və Kürün Şərgi kəsişmə nöqtəsində məcranın zəif stabilliyi
- Bəzi çayların, ələlxüsus Kürün, Korçayın və Həsənsuyun ekoloji baxımdan dəyəri

Geologiya və Geomorfologiya

Azərbaycanda boru kəmərinin marşrutu Böyük Qafqaz dağları silsiləsinin cənub davamının hüdudlarında ovalıqda (Kür çayının vadisi) yerləşir. Regional strukturda sıxlaşmış çökmə süxurlar üstünlük təşkil edir.

Marşrut həmçinin qeyri-sabit süxur sahələrinə yaxındır və, ümumiyyətlə, region yüksək seysmik fəallıqla səciyyələnir. Bu geoloji təhlükələr marşrutun seçilməsi zamanı tamamilə təhlil edilmişdir və, deməli, ancaq kiçik xüsusiyyətlər bu marşruta faktiki təsir göstərir.

Boru kəmərinin marşrutu boyu geologiya və geoloji təhlükələr baxımından əsas aspektlər bunlardır:

- Boru kəməri marşrutunun əsas hissəsi xəndək qazılması üçün rahat olan yumşaq süxurlar təşkil edən ərazidən keçir
- Azərbaycan tez-tez zəlzələlər baş verən seysmik baxımdan fəal Qafqaz regionunda yerləşir. Lakin boru kəmərinin marşrutu əsasən seysmik baxımdan az fəal olan Kür çayı vadisində yerləşir
- Boru kəmərinin marşrutu dörd seysmik fəal yarıq zonalarından keçir
- Boru kəmərinin marşrutu fəaliyyətdə olan palçıq vulkanlarına yaxın olan sahədən keçir

Boru kəmərinin layihələndirilməsi zamanı bu geoloji təhlükələrdən irəli gələn riskin azaldılması bütün dünyada tanınmış mütəxəssislərlə məsləhətlər vasitəsi ilə həll olunmuşdur.

Landşaft və torpaqdan istifadə olunma

CQQK boru kəməri marşrutu boyunca landşaft və torpaqdan istifadə olunması əsasən relyefin, iqlimin, geologiyanın, topoqrafiyanın, süxurların və hidrologiyanın kombinasiyası ilə müəyyən olunmuşdur.

Boru kəmərinin marşrut boyunca bir neçə ayrıca ərazini, o cümlədən marşrutun şərqindəki quraqlıq, səhra rayonları və Kür vadisinin məhsuldar kənd təsərrüfatı əhəmiyyətli torpaqları, ayırmaq olar.

Landşaftın dəyərliliyi, nəticəsi bir çox ərazilərdə landşaftın zərər çəkməsinə gətirib çıxaran, antropogen təsir səviyyəsinə müvafiq olaraq dəyişir. Landşaftın estetik dəyərinə təsir göstərən fəaliyyətə mülki və sənaye tikintisini, hərbi əməliyyatlar, enerji infrastrukturu, faydalı qazıntıların çıxarılması, tullantıların utilizasiyası və meşələrin qırılması daxildir.

İqlim və metereologiya

Azərbaycanda, dəniz səviyyəsindən yüksəkliyinə dərəcəsinə və Xəzərdən uzaqlığına görə bir neçə iqlim növü mövcuddur. Quru subtropik iqlim CQQK boru kəmərinin əsas hissəsinin yerləşdiyi Kür çayı vadisi üçün səciyyəvidir. Havanın ən yüksək temperaturuna boru kəmərinin şərq ucunda və Xəzər sahili boyu təsadüf edilir. Bu ərazidə İyun ayında orta temperatur $+25^{\circ}\text{C}$ -dən yuxarı olur, o zaman ki, qış vaxtı temperatur çox az hallarda suyun donma temperaturundan aşağı enir. Orta illik temperatur 15°C təşkil edir. Orta illik yağıntı səviyyəsi 200-400 mm təşkil edir, lakin yarımşəhra rayonlarında, məsələn, Qobustanda, bu səviyyə az - 150-200mm də ola bilər.

İqlim qərbdə, Gürcüstanla sərhəd istiqamətində daha sərin və daha rütubətlidir.

Arxeologiya və mədəni irs

Azərbaycan keçmiş dövrlərdən qalan mədəni abidələrlə zəngindir. İnsan inkişafının əksər mərhələlərinin izləri ölkənin arxeoloji ərazilərində mövcuddur. CQQK boru kəmərinin nəzərdə tutulan marşrutu müəyyən arxeoloji dəyərə malik bir sıra ərazilərlə və torpaq işləri zamanı arxeoloji tapıntıların aşkar olunma bilməsi imkanı olan sahələrlə kəşifir.

Çöl tədqiqatları bu baxımdan maraqlı doğuran sahələri aşkar etməyə imkan verdi və bu zonaların arxeologiyasının müəyyən edilməsi məqsədi ilə inşaatdan əvvəl bir sıra arxeoloji araşdırmalar aparılacaqdır.

Boru kəmərinin marşrutu həmçinin 900 m-lik ümumi məsafə boyunca Qobustan Mədəni Qoruğunun şimal-şərq ucqarı ilə kəşifir. Lakin boru kəməri mühafizə olunan Qoruğun heç bir qayaüstü yazısına təsir göstərməyəcəkdir.

Yükdaşımaları və nəqliyyat infrastrukturu

Azərbaycanın yollar şəbəkəsi investisiya azlığından zərər çəkir, bir çox yollar pis vəziyyətdədir. Bir çox yollar yol işarələri ilə pis təchiz olunub, məhdud işıqlanmaya malikdir, onlarda yol göstəriciləri, məhdudlaşdırıcı səddlər və təhlükəsizliyin təminatı üçün digər infrastruktura yoxdur. CQQK layihəsi ilə bağlı əsas problem yol hərəkətinin güclənməsi və bunun nəticəsində bəzi zonalarda yol nəqliyyat hadisələrinin təhlükəsinin artmasıdır.

Havanın keyfiyyəti

Marşrut boyu havanın vəziyyəti haqqında informasiya müxtəlif ərazilərdən əldə olunmuş çoxillik məlumatların kameral təhlili vasitəsilə formalaşmışdır. Bu məlumatlar ərazidə havanın vəziyyətinin bilavasitə müşahidə olunması və nasos stansiyanın nəzərdə tutulan yerində atmosferə buraxılan tullantıların yayılmasının modelləşdirilməsi ilə tamamlanmışdır.

Bu qiymətləndirmənin nəticələri göstərdi ki, bu ərazilərdə havanın keyfiyyətinin ilkin vəziyyəti yaxşıdır, və boru kəməri marşrutu boyunca rast gəlinən şəhər və kənd zonaları üçün səciyyəvidir.

Səs

CQQK boru kəməri demək olar ki, tamamilə sakit səhradan, yarım səhradan və kənd zonalarından keçir ki, burada səsəin əhatə səviyyəsi, xüsusi ilə gecə, adətən aşağı və ya çox aşağı olur (gecə vaxtı adətən 20 dB (A)-dan aşağı). Lakin, güclü küləklər zamanı fon səsəin səviyyəsi kifayət qədər yüksək ola bilər, və 45-55 dB (A)-yə arasında olur.

1996-cı ildə Səngəçal rayonunda, terminalın mövcud obyektlərinin inşasına başlamazdan əvvəl, fon səslərinin tədqiqi ümumiyyətlə yüksək, 55 dB (A)-ya qədər, səs səviyyələrini göstərdi. Ölçülmüş səviyyələr nəqliyyatın hərəkəti yaxınlığında yerləşən küləkli sahilyanı ərazilər üçün tipik və Azərbaycan üçün səciyyəvi kimi qəbul edilmişdi.

Çirklənmə

Boru kəmərinin marşrutu boyu gözlə görünən çirklənmə zonaları aşkar olunmuşdur. Hazırda inşaatın nəzərdə tutulan dəhlizi hüdudlarında yerləşən zonalarda tullantıların, asboşiferin, kiçik neft gölməcələrinin və metal qırıntılarının toplanması müşahidə olunur.

CQQK layihəsinin mövqeyi baxımından mövcud çirklənmə ilə əlaqədar əsas problemlər bunlardır:

- İşçilərin sağlamlığı və təhlükəsizliyi üçün riskin, xüsusi ilə inşaat zamanı, minimuma endirilməsi
- Çirklənmiş materialları müvafiq surətdə emal və/və ya utilizə etməklə onları boru kəmərinin dəhlizindən uzaqlaşdırmaq
- CQQK layihəsinin, onun həyata keçirilməsindən əvvəl olmuş mövcud çirklənməyə görə daşması üçün bu çirklənmənin dəqiq sənədləşdirilməsi

Torpağın eroziyası

Hərçənd ki, CQQK boru kəməri marşrutunun əksər hissəsi torpağın eroziyası səciyyəvi olmayan ərazilərdən keçir, torpağın yüksək eroziya səviyyəsinə meyilli bir sıra ərazilər mövcuddur. Tərkibində gilin və alevritin miqdarı yüksək olan torpaqlar eroziyaya xüsusi ilə meyillidirlər.

1.5.2. İlkın sosial-iqtisadi durum və aspektlərin aşkar edilməsi

ƏMSSTQ üçün əsas sosial-iqtisadi informasiya boru kəməri marşrutundan 2 km-lik hüdudlarda yerləşən yaşayış məntəqələrinin sakinləri ilə müzakirələr yolu ilə toplanmışdır və o istər mövcud durumu, istərsə də CQQK boru kəmərinə münasibəti əhatə edir. Müzakirələr həmçinin boru bazalarından 2 km-lik hüdudlarda olan yaşayış məntəqələrinin sakinləri ilə aparılmışdı. Ümumiyyətlə, yaşayış məntəqələrinin başçıları ilə 73 sorğu və yaşayış məntəqələrinin sakinləri ilə 814 sorğu keçirilmişdir.

Əhali və tədqiq olunan ərazi

Ümumiyyətlə, mərkəzindən marşrut keçən 4 km-lik dəhlizin hüdudlarında yerləşən (və ya qismən daxil olan), və ya inşaatla düşərgələrinin və ya boru bazalarının tikintisi üçün nəzərdə tutulmuş ərazilərə yaxın olan 83 yaşayış məntəqəsi aşkar edilmişdir. Bütün yaşayış məntəqələrinin ümumi əhalisi 257,223 nəfərdir, onlardan 96%-dən çoxu daimi sakinlər, 0,3%-i müvəqqəti sakinlər və 3,3%-i isə məcburi köçkünlər və qaçqınlardır. Bütövlükdə,

yaşayış məntəqələri etnik və dini baxımdan eyni tərkibli əhalidən ibarətdir (Azərbaycanlılar, müsəlmanlar).

İnfrastruktura

Etibarlı enerji mənbələrindən istifadə imkanı bu yaşayış məntəqələrinin əsas problemidir. Yaşayış məntəqələrinin 84%-ndə iddia edirlər ki, elektrik enerjisi ilə onlar qeyri-müntəzəm təmin olunurlar, 58 yaşayış məntəqəsi isə hazırda ümumiyyətlə qaz almır.

Su ilə təchizat bütün tədqiq olunan rayonlar üçün problemdir. Tədqiqat zonasında yerləşən yaşayış məntəqələrinin 73%-ində su kəməri yoxdur və onlar suyu adətən kanallardan götürürlər. Su bir çox zonalarda həmçinin kənd təsərrüfatı sahələrinin suvarması üçün də zəruridir.

Burada demək olar ki, heç bir tullantı yığılması və kanalizasiya sistemi yoxdur.

Marşrut boyu bir çox, yanğınsöndürmə məntəqələri və banklar kimi, xidmətlər sadəcə olaraq yoxdurlar, o zaman ki, digər, polis və səhiyyə kimi, xidmətlər investisiyanın yoxluğundan əziyyət çəkirlər.

Torpaq mülkiyyəti

Adamların əksəriyyəti, xüsusi ilə marşrut boyu sənaye istehsalı ixtisara düşdükcə, yaşamaq üçün vəsaiti əkinçilikdən sayəsində əldə edirlər. Torpaq əsasən buğdanın yetişdirilməsi və ev heyvanlarının otarılması üçün istifadə olunur. Yaşayış məntəqələrinin əhalisinin 86%-i tərəvəz yetişdirilməsi ilə, 57%-i buğda yetişdirilməsi ilə məşğuldurlar və onların demək olar ki, hamısı az sayda ev heyvanları saxlayırlar. Bir çox təsərrüfat sahiblərinin yaşayış üçün vəsait əldə etmək məqsədi ilə (yun, süd və ət satışı vasitəsi ilə) bir və ya iki inəyi, bir neçə qoyunu və ev quşları vardır. Həmçinin, qış ərzində bələdiyyə və dövlət torpaqları qış otlaqları kimi dağ rayonlarında yerləşən yaylaqlardan gələn köçəri maldarlar tərəfindən, heyvanları otarmaq üçün istifadə olunurlar.

Torpağın özəlləşdirilməsi prosesi 1996-cı ildə başlamışdır və sürətlə inkişaf etmişdir. Sorğu edilən adamların 95%-i birbaşa torpaq sahibləri və ya torpaq istifadəçiləridirlər. Məcburi köçkünlər və qaçqınlar dövlət və bələdiyyə torpağından istifadə etməyə üstünlük verirlər.

Məşğulluq

Marşrut boyu yaşayan əhali arasında işsizlik səviyyəsi kifayət qədər yüksəkdir. Sakinlərin dediklərinə görə, bütün yaşayış məntəqələrində müvəqqəti iş üçün istifadə oluna biləcək əmək ehtiyatları vardır. Sorğu olunanlar həmçinin xəbər verdilər ki, onların fikrincə, layihəyə lazım ola biləcək mütəxəssislər, məsələn, mühəndislər, sürücülər və qaynaqçılar vardır. Düşərgələrin inşası ehtimal olunan yerlərin yaxınlığındakı yaşayış məntəqələrində, burada ictimai iaşə, camaşır, təmizlik, ərzaq məhsulları və s. üzrə təcrübəli mütəxəssislərin mövcud olduğunu xəbər verdilər.

2000-ci ildə orta milli gəlir ayda 203,400 manat (\$46) təşkil etmişdir. Boru kəmərinin marşrutu boyu yerləşən kənd yaşayış məntəqələrində gəlirlər bu orta milli göstəricidən xeyli aşağıdır.

Qaz Boru kəmərinin dəhlizi boyu kənd təsərrüfatı bitgilərinin becərilməsi və ev heyvanlarının saxlanması nəqd gəlirin əsas mənbələridirlər. Bu gəlirə aşağıdakı mənbələrdən əlavə olunur:

- Dövlət işi sahəsi, məsələn, müəllimlər, həkimlər və hakimiyyət orqanlarında çalışanlar
- Beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatları və dövlət tərəfindən təmin olunan maddi yardım
- Sosial ödənişlər– dövlət təqaüdləri, müavinatlar və s.
- Ovçuluq, balıqçılıq və sair
- Ticarət – yerli mağazalar və biznes daxil olmaqla (əhəlinin 70%-nin minimum bir mağazası və ya marketi vardır)

CQQK Boru kəmərinə münasibət

Tədqiq olunan yaşayış məntəqələrinin təxminən 80%-zi istər Azəriqaz boru kəmərinin, istərsə də İQQBK-nin inşa olunması prosesindən keçmiş təcrübəyə malikdirlər və, deməli, bu məntəqələrin sakinləri CQQK layihəsindən nə gözləmək baxımından təsəvvürə malikdirlər. Ümumiyyətlə, layihəyə münasibət müsbətdir, lakin ehtiyatlıdır, 68% göstərir ki, onlar boru kəmərinin inşasının və istismarının xeyrli olacağını düşünürlər. Bütün respondentlər arxayındırlar ki, yerli adamlara onların hazır olduqları işin seçilməsində birincilik hüququ verilməlidir.

1.6. TƏSİRLƏRİN İDARƏ OLUNMASI

1.6.1. Ekoloji təsirlərin idarə olunması

Ekoloji təsirin qiymətləndirilməsi aşağıda qeyd olunan kimi İstər ümumi əlamətlər, istərsə də konkret sahənin xüsusiyyətlərinə əsasən aparılmışdır.

İstənilən coğrafi ərazidə mövcud ola bilən ətraf mühitdən daha çox insan fəaliyyəti ilə əlaqədar təsirlərə ümumi təsirlər deyilir. Səciyyəvi yerli təsirlər onlar adlanır ki, hər hansı bir xüsusi coğrafi ərazidə, xüsusi hissiyyət nəticəsində meydana gələ bilsinlər.

Təsirin yumşaldılması üzrə tədbirlər hər bir təsir növü üçün işlənilib hazırlanmışdır. Hər bir mümkün olan təsirin ehtimalı və əhəmiyyəti yumşaldıcı tədbirlər tətbiq edildikdən sonra müəyyən edilmişdir.

Qaz Boru kəməri layihəsi üçün ən səmərəli yumşaldıcı tədbir ətraf mühitə minimum təsir göstərəcək marşrutun seçilməsidir. CQQK layihəsi üçün buraya həssas ərazilərdən, qoruq zonalarından, arxeoloji ərazilərdən və geoloji təhlükələrdən yayınma məqsədi ilə marşrutun yenidən salınması və qurğuların səmərəli yerləşdirilməsi daxildir.

Ekoloji məhdudiyətlərdən xəbərdarlıq layihələndirici qrupa təsirin azaldılması məqsədi ilə zəruri olan daha müvafiq inşaat üsullarının və konstruksiyaların xüsusiyyətlərinin seçilməsi üçün imkan yaratdı.

Aşağıdakı cədvəldə aşağıdakılarla bağlı ekoloji təsirlərin tənzimlənməsi üçün tətbiq olunacaq yumşaldıcı tədbirlər haqqında ümumi məlumatlar verilir:

- Bütövlükdə inşaat və istismar ilə
- İnşaat düşərgələri və saxlanma meydançaları
- Keçidlərin inşası
- Yoxlama və istismara təhvil verilmə

Ətraf Mühitə Təsirin Yumşaldılması üzrə Tədbirlər
Bütövlükdə inşaat və istismar
<u>Təchizat</u> Ətraf mühitə bağlı problemlə məsələlər malların və avadanlığın əldə olunması zamanı nəzərə alınacaqdır Tullantıların minimuma çatdırılması məqsədi ilə materiallardan səmərəli istifadə (təkrar emal və yenidən istifadə daxil olmaqla)
<u>Yaşayış Mühitinin itirilməsi</u> Mümkün olan yerlərdə marşrut və sahələr qoruy zonalarından və ekoloji həssas zonalardan yayınma nəzərə alınmaqla seçilmişdir Ərazinin təmizlənməsindən əvvəl, inşaat işlərinin gedində zədələne biləcək nadir və nəslə kəsilməkdə olan bitki növlərinin aşkar edilməsi, başqa yerə köçürülməsi və ya daha başqa yolla xilas edilməsi məqsədi ilə, ərazi müayinə ediləcəkdir. Həssas zonalarda iş zonalarının sərhədləri dəqiq müəyyən olunacaqdır İnşaat nəqliyyatının hərəkəti maqistrala çıxan yollarla və ayrılmış zolaqlarla məhdudlaşdırılacaqdır İnşaat bitdikdən sonra ekoloji həssas ərazilər, imkan dairəsində, əvvəlki vəziyyətində bərpa olunacaqdır
<u>Rəqabət qabiliyyətli növlərin yayılması</u> Bu məsələ barəsində informasiya personalın və bu işə aidiyyəti olan şəxslərin ilkin təlim yolu ilə veriləcəkdir Kök salan növlərin qiymətləndirilməsi layihənin inşasının ekoloji monitorinqi proqramına daxil ediləcəkdir

Ətraf Mühitə Təsirin Yumşaldılması üzrə Tədbirlər

Təhlükəli materiallarla davranma üsulları və vasitələri

Təhlükəli materiallar çox suvarılan çəmənliklərdə və ya su axınlarının 30 m-lik hüdudlarında saxlanmayacaqlar. Yeraltı suların həssaslığı ilə məlum olan zonalarda saxlanma minimuma çatdırılacaqdır

Təhlükəli materiallar ancaq xüsusi qeyd olunmuş ərazilərdə müvafiq prosedurların (o cümlədən, bənd çəkmə, germetik səthlər, etibarlı drenaj, məhdud yaxınlaşma, nişanların yapışdırılması) istifadə olunması ilə saxlanacaqlar

Yerlərdə bütün təhlükəli materialların qeydiyyatı aparılacaq və Materialların Təhlükəsizliy Sertifikatları (MTS) olacaqdır

Reaksiyaya girmək qabiliyyətinə malik materiallar ayrıca saxlanılacaqlar

Personal təhlükəli materiallardan təhlükəsiz istifadə və davranma qaydaları ilə təlimatlanacaqdır

Neftin dağılmasına qarşı vasitələr (absorbentlər və s.) mövcud olacaqdır və fəvqəladə hallara reaksiya vermək üzrə təlim keçiriləcəkdir

Bərk tullantılarla davranma üsulları

Layihənin menecerlərinin və podratçıların üzərinə ciddi vəzifələr qoyulacaqdır

Su yataqlarından və su axarlarından uzaqda müəyyən ərazilərdə tullantıların saxlanması üçün etibarlı yerlər müəyyən ediləcəkdir, bu anbarlar gəmiricilərdən qorunacaqdır

Tullantıların nəzarətsiz yandırılmasına və ya basdırılmasına qadağan qoyulacaqdır

Tullantıların basdırılacağı poliqlonlarına və ya zibilyandırma sobalarının yerləşəcəyi və nəzərdə tutulan iş rejiminə ekoloji baxımdan tələblər irəli sürülür

Tullantılarla davranma üzrə işlərin monitorinqi və auditi boru kəmərinin inşası və istismarı zamanı həyata keçiriləcəkdir

Maye tullantılarla davranma üsulları

Suyun keyfiyyəti axıdılmamışdan əvvəl yoxlanılacaqdır

Ətraf mühitə çirklənmiş tullantı suyunun axıdılmasına qadağan qoyulacaqdır

Kanalizasiya təmizləyici qurğuları düşərgələrinin inşaat layihələrində nəzərə alınacaqdır

Mümkün olan yerdə, maye tullantıların süxur sularının həssas zonalarda utilizə edilməsi həyata keçirilməyəcəkdir

Tullantıların utilizə edilməsi variantlarının və yerlərinin qısa ekoloji qiymətləndirilməsi həyata keçiriləcəkdir

Çirkab suların nəzarəti üzrə adi proqramı işlənəcək və tətbiq ediləcəkdir

Ətraf Mühitə Təsirin Yumşaldılması üzrə Tədbirlər

Yol hərəkətinin idarə olunması

Layihə üzrə hərəkətin sürətinin son hədləri müəyyən və ciddi nəzarət ediləcəkdir

Sürücülər təhlükəsizlik texnikası üzrə və ətraf mühit haqqında biliyin artırılması təlimini keçəcəklər və qiymətləndirilib nəzarət altında olacaqlar

İnşaat nəqliyyatının hərəkəti maqistrala çıxan yollarla və ayrılmış zolaqlarla məhdudlaşdırılacaqdır

Nəqliyyat vasitələri ilə saxlanılacaqdır ki, atmosfərə qaz tullantıları və yanacaqın istifadə minimuma çatdırılsın

Yol ayrıclarında və başqa müvafiq yerlərdə zəruri xəbərdaredici işarələr qoyulacaqdır

Zərurət olan yerlərdə, yol ayrıclarında və kəsişmələrində nəqliyyata müvəqqəti nəzarət qoyulacaqdır

Yerli əhali təhlükəsizlik qaydaları haqqında biliyin artırılması üzrə proqramla təlim keçəcək və ayrılmış zolaqdan yol kimi istifadə etməyə yol verilməməsi haqqında xəbərdar olunacaq

Torpağın quruluşu

Torpağın qorunması zonası nəqliyyat vasitələrinin hərəkətindən qorunacaqdır

Nəqliyyat vasitələrinin təkərləri altında sıxılmış torpağın alt qatı əvvəlki vəziyyətində bərpa olunacaqdır

Xüsusi ilə yumşaq torpaq ərazilərində (həsir, saman, geotekstil membran kimi) ağırlığı bərabər paylayan müvafiq vasitələrdən istifadə olunacaqdır

Toxum ehtiyatının həyat qabiliyyətinin və torpağın quruluşunun qorunması üçün torpağın üst və alt qatları ayrı saxlanacaqdır

Tozun əmələ gəlməsi

Tozun əmələ gəlməsinin azaldılması məqsədi ilə ayırma zolağı sulanacaqdır

Xüsusi həssas əkin bitkiləri və ya canlılar, məsələn, pambıq və ya arılar, olan sahələr, müəyyən ediləcək və onların sahibləri ilə müzakirələr aparılacaqdır

Havaya tullantılar

Beynəlxalq standartlara uyğun olmaq üçün avadanlıq və nəqliyyat vasitələri istehsalçının tövsiyyələrinə uyğun olaraq saxlanılacaqdır

Nəqliyyat vasitələrinin qaz tullantıları müntəzəm olaraq yoxlanılacaqdır

İnşaat texnikasının tullantılarının qoyulmuş standartlara cavab vermələrinə təminat vermək məqsədi ilə monitoring və texniki xidmət proqramı işlənib hazırlanacaqdır

Ətraf Mühitə Təsirin Yumşaldılması üzrə Tədbirlər

Səsin təsiri

Beynəlxalq standartlara uyğun olmaq üçün avadanlıq və nəqliyyat vasitələri istehsalçının tövsiyələrinə uyğun olaraq saxlanılacaqdır

Zəruri olan yerdə səs zəiflədilməsi üçün avadanlıqdan istifadə ediləcəkdir

İşlərin əksəriyyəti müəyyən olunmuş gündüz iş saatlarında yerinə yetiriləcəkdir

Nəqliyyat vasitələrindən məsuliyyətlə istifadə olunacaqdır, yəni maşınlar boş-boşuna uzun müddət istifadə olunmayacaqlar

Xüsusilə səsli işlər barədə yerli əhali qabaqcadan xəbərdar ediləcəkdir

Səsin təyin olunmuş səviyyəyə uyğun olması nəzarət altında olacaqdır

İnşaat texnikasının tullantılarının qoyulmuş standartlara cavab vermələrinə təminat vermək məqsədi ilə monitoring və texniki xidmət proqramı işlənib hazırlanacaqdır

Suvarma kanalları

Mümkün olan yerlərdə, su axını inşaat işləri müddətində fəaliyyətdə olan drenaj və ya suvarma sistemində saxlanacaq və nasoslarla çəkilmə, kanalların əyilməsi və süni kanalların yaradılması vasitəsi ilə istifadə ediləcəkdir

Zədələnmiş suvarma və ya drenaj sistemi inşaat işləri bitdikdən sonra ən azı ilkin şəraitə bərabər olan standarta müvafiq olaraq bərpa olunacaqdır

Arxeologiya ilə bağlı məsələlərin nəzarətdə saxlanması

Boru kəmərinin marşrutu elə seçilmişdir ki, imkan daxilində məlum olan və ya ehtimal olunan arxeoloji ərazilərdən yayınsın

Mədəni irsin İdarə Olunması Planı işlənib hazırlanmışdır və hazırda həyata keçirilir. O işlərin inşaat qədərki və inşaat mərhələlərini əhatə edir.

İnşaatdan əvvəl ehtimal olunan arxeoloji ərazilərin qeydiyyatı və qiymətləndirilməsi məqsədi ilə tədbirlər keçiriləcəkdir

Ayrılmış zolağın və qurğuların yerləşdiyi ərazinin təmizlənməsi zamanı işlər mütəxəssis arxeoloqların nəzarəti altında aparılacaqlar

Arxeoloji tapıntılar haqqında biliklər (tapıntılar üzərində sahiblik hüququ, arxeoloji ərazilərin qorunması, tapıntılar haqqında xəbərdarlıq) ilkin təlimatlar zamanı veriləcəkdir

Asılıqanlı maddələrin tərkibinin tənzimlənməsi

Müvafiq yerlərdə çökdürücü sədlər, drenaj kanalları və xəndəklərin qarşısında baryerlər qurulacaqdır

Zərurət olduqda su süzgecdən keçirilib atılacaqdır

Ətraf Mühitə Təsirin Yumşaldılması üzrə Tədbirlər

Çirkənmə

Məlum və ya ehtimal olunan çirkənmə zonalarından, imkan daxilində, yayınmaqla çirkənmə ehtimalı inşaat hesabına azaldılıb (Qeyd etmək lazımdır ki, qaz boru kəməri əksər məlum və ya ehtimal olunan çirkənmə zonalarından yayınmaq şərtilə bu çirkənmə zonalarının müəyyən olunması üçün çirkənmənin ilkin vəziyyəti tədqiq olunmuşdur)

İnşaat dəhlizinin hüdudlarında aşkar edilmiş çirkənmə sahələri inşaatdan əvvəl ən azı işçilərin təhlükəsizliyi və sağlamlığı təmin olunması üçün zəruri olan səviyyəyə qədər təmizlənməlidir

Çirkənmiş torpaq çirkənməmiş materiallardan ayrılacaqdır

Çirkənmiş torpaqlardan yığılmış çirkəndiricilərin yuyulmasını minimuma çatdırmaq üçün çirkənmənin lokallaşması üzrə tədbirlər tətbiq olunacaqdır (xəndəklər, sadə germetik qışalar, örtüklər)

Zərurət olan yerdə çirkənmiş materialın təkrar emalı və ya uzun müddətli saxlanması zəruri olan yerdə, deyilən işlər bu layihənin Tullantıların İdarə Olunması Planının müddəalarına müvafiq olaraq aparılacaqdır

İnşaat Düşərgələri və Saxlanma üçün Meydançalar

Yeraltı suların istifadəsi

Asanlıqla xarici təsirə məruz qala bilən su ehtiyatları, bataqlıq ərazilər və yeraltı suların mənbələri aşkar edilmiş və qeydiyyatla alınmışdır

Mövcud çirkənmə səviyyəsinin müəyyən edilməsi üçün mövcud olan qazma quyularından götürülmüş suyun müayinəsi keçiriləcəkdir

Layihə sudan istifadəyə dair respublika və yerli lisenziya qaydalarına riayət etməyi nəzərdə tutur.

Yeni quyuların debitinin yoxlanılması keçiriləcək, və onların mövcud quyuların debitinə təsirinə qiymətləndirilməsi üçün monitoring nəzərdə tutulub

Keçidlərin inşası

Yollar

Əsas yolların əksəriyyəti üçün xəndək qazılmadan kəsişmə texnologiyası istifadə olunacaqdır

Yolların bağlanması müddəti minimuma endiriləcək və zəruri olan yerdə onlardan müvəqqəti istifadə təmin olunacaqdır

Məqsədəuyğun olan yerdə keçidin təmin edilməsi üçün xəndəyin üzərindən polad zolaqlar qoyulacaqdır

Yolların müvəqqəti bağlanması əvvəl yaşayış məntəqələrinin sakinləri ilə müzakirələr aparılacaqdır

Ətraf Mühitə Təsirin Yumşaldılması üzrə Tədbirlər

Çaylar

Balıqlar kürüsünü tökən çaylarda (Kür çayının boru kəməri ilə Qərbdə kəsişdiyi nöqtə və Həsənsu çayı) oktyabrın əvvəlindən iyulun sonuna kimi açıq xəndəklərlə bağlı işlər aparılmayacaq

Keçidlərin quruluşunun və inşasının üsullarının seçilməsində ekoloji mülahizələr əhəmiyyətli rol oynayacaqdır

Mümkün olan yerlərdə, inşaat işləri zamanı (xəndəksiz kəsişmələr, suyun nasoslarla çəkilməsi, kanalların yerinin dəyişdirilməsi və süni kanalların yaradılması kimi tədbirlərin istifadəsi də daxil olmaqla) çayların mövcud yataqları toxunulmaz qalacaqdır

Çayın axınının zəruri qarşısının alınması müddəti minimuma çatdırılacaqdır

Üfiqi istiqamətlənmiş qazma

Layihənin işlənməsi zamanı geniş mühəndis-geoloji müayinə aparılmışdır

Qazma məhlulunun ancaq bənd olan ərazidə saxlanması icazə verilecekdir

Zəhərli kimyəvi maddələrdən qazma məhlullarında istifadə olunmayacaqdır

Sınaq yoxlaması və istismara qəbul alınma

Hidravlik sınaqlar üçün istifadə olunan su

Hidravlik sınaqlar üçün istifadə olunan suda kimyəvi əlavələrin istifadə olunması minimuma endiriləcəkdir

Hidravlik sınaqlar üçün istifadə olunan suyun atılmasına torpağın eroziyasının azaldılması məqsədi ilə nəzarət ediləcəkdir

Su, atılmazdan əvvəl, onun razılaşdırılmış standartlara çatdırılması üçün müvafiq qaydada yoxlanılacaq və emal olunacaqdır

1.6.2. Sosial-iqtisadi təsirlərə nəzarət

Aşkar edilmiş sosial-iqtisadi təsirlər tək-cə konkret fakta – layihənin aspektlərinə – deyil, həmçinin ƏMSSTQ-nin müzakirələri prosesində seçilmiş bu aspektlərin fərdi və ictimai səviyyələrdə qavranılması və onlara münasibətə aiddirlər. Qavranışın və ictimai münasibətin problemlə məsələlərə qatılması o deməkdir ki, təsir, layihəyə cəlb edilmiş ayrı-ayrı adamlardan və ya icmalardan asılı olaraq, müxtəlif olacaqdır. Nəticədə, təsirin etimal edilən səviyyəsinin qiymətləndirilməsinə, peşəkar subyektiv baxış dərəcəsi daxil edilmişdir.

İnşaat

Layihə üzrə inşa işlərinə aid olan sosial-iqtisadi aspektlərin dörd kateqoriyası aşkar olunmuşdur. Bu kateqoriyalar aşağıdakılardır:

- Yerli əhalinin məşğuliyyəti və yerlərdə təchizatın təmin olunması imkanı
- Torpağın satın alınması və torpağın becərilməsi hesabına yaşama vasitəsinin əldə olunması
- Yerli infrastruktur, xidmətlər və təbii ehtiyatlar

- Əhali ilə münasibətlər, inşaatçılar ilə aparılan iş və inşaatçı düşərgələrinin idarə olunması

Aşağıda verilən cədvəl bu aspektlərin hər biri üzrə hazırlanmış yumşaldıcı tədbirlərin cəmindən ibarətdir.

SOSIAL-İQTİSADI TƏSİRLƏRİN YUMŞALDILMASI ÜZRƏ TƏDBİRLƏR

Yerli işçi qüvvəsindən, xidmət və əmtədən istifadə imkanları

CQQK üzrə tərəf-müqabillər və podratçılar yerli işçi ehtiyatlarından istifadə olunması planını razılaşıdırırlar

Boru kəmərinin marşrutunun yaxınlığında yerləşən yaşayış məntəqələrindən olan, kifayət qədər peşə səviyyəsinə və təcrübəyə malik olan namizədlərə üstünlük verilecəkdir

Ədalətli və aydın işə qəbul etmə prosedurası işlənəcəkdir

Podratçı yerli işçilər üçün təlim proqramını hazırlayacaq və həyata keçirəcəkdir

Podratçı yerli xidmət və əmtədən istifadə imkanlarının maksimuma çatdırılması üçün plan hazırlayacaq və həyata keçirəcəkdir

Torpaq və Torpaqdan İstifadəyə Əsaslanan Yaşayış Vasitələri

Xüsusi mülkiyyətçilər və torpaq istifadəçiləri üçün ədalətli və aydın kompensasiya (əvəzolunma) planı hazırlanmışdır

Torpağın alınması, torpaq üzərində olan hüquqların verilməsi və kompensasiyaya aid torpaq sahibləri və torpaqdan istifadə edənlərlə qabaqcadan müzakirələr keçirilmişdir

Mübahisələrin həll olunması zamanı yardım üçün iddiaların verilməsi proseduru hazırlanmışdır

Narahatçılığın və qaydaların pozulmasının minimuma endirilməsi üçün suvarma kanallarının üzərindən keçidlərin və digər obyektlər və infrastrukturun bölmələri ilə bağlı məsələlərin tənzimlənməsi prosedurları hazırlanmışdır.

İnşaatdan sonra torpaq sahibləri və torpaq istifadəçilərinə boru kəmərinin dəhlizinə daimi buraxılışa (azacıq məhdudiyətlərlə) icazə verilecəkdir

SOSIAL-İQTİSADI TƏSİRLƏRİN YUMŞALDILMASI ÜZRƏ TƏDBİRLƏR

İnfrastruktur və Ehtiyatlar

Bəzi mövcud yolların təkmilləşdirilməsi və bəzi yeni maqistrala çıxaran yollarının inşası həyata keçiriləcəkdir

Layihə üçün istifadə edilən yol inşaat müddətində bir səviyyədə saxlanılacaqdır və yolların istənilən zədələnməsi aradan qaldırılacaqdır

Bütün yollar, onların layihədən əvvəl olduqları qaydada bərpa olunacaqlar

Yolların layihədən əvvəlki və sonrakı vəziyyəti sənədləşdiriləcəkdir

Əhalinin təhlükəsizliyinə yönəlmiş Yol Hərəkətinin İdarə olunması Planı hazırlanmalı və ona ciddi riayət edilməlidir

İnşaatdan əvvəl bütün digər infrastruktur, suvarma kanalları və hasarlar daxil olmaqla, sənədləşdirilməli və inşaat bittikdən sonra heç olmasa əvvəlki vəziyyətə uyğun bərpa olunmalıdır

İnşaatçılar və əhali ilə münasibətlər

Əhali ilə Münasibətlərin İdarə olunması Planının və İnşaatçı Düşərgəsinin İdarə olunması Planının hazırlanması və tətbiqi

İnşaat müddətində əhali ilə mehriban münasibətlərin saxlanması üçün, əhali ilə əlaqə qrupunun yaradılması

Düşərgədə işçilərin üçün davranış normalarının, düşərgə qaydalarının və intizam prosedurlarının hazırlanması

Bütün işçilər mədəni davranış və sağlamlıq qaydaları üzrə təlim keçəcəklər

Boru kəmərinin istismarı

Boru kəmərinin istismarı ilə bağlı bir neçə əhəmiyyətli sosial-iqtisadi təsir mövcuddur. Onları belə müəyyən etmək olar:

- İstismar üçün təxminən 100 nəfər işçi kadrların bilavasitə məşğulluğu
- Uzunmüddətli işə düzəlmə imkanları hesabına peşə səviyyəsinin yüksəlməsi
- Ayrılmış zolaqda torpağın istifadəsinə kiçik məhdudiyətlər (yəni, boru kəmərinin bilavasitə üstündə dərin kök atan bitkilər əkmək, yeni binalar tikmək, dərin şümləmə işləri aparmaq və partlayıcı maddələrdən istifadə etmək məhdudiyəti)

İstismar mərhələsində neqativ təsirlərin azaldılması üzrə tədbirlər inşaat mərhələsi üçün nəzərdə tutulmuş tədbirlərə müvafiqdir.

ƏMSSTQ üzrə müzakirələr zamanı aşkar edilmiş əlavə mühüm məsələ əhalinin layihənin nəticəsi kimi enerji təchizatının yaxşılaşmasına olan ümididir. Baxmayaraq ki, bu layihənin bilavasitə təsiri ilə bağlı deyildir, lakin əhalinin narahatçılığı üçün səbəb olduğundan, aşağıda, Qalıq Təsirləri bölməsində nəzərdən keçirilmişdir.

1.7 QALIQ TƏSİRLƏR

1.7.1 Qalıq ekoloji təsirlər

CQQK layihəsinin həyata keçirilməsindən bir sıra müsbət ekoloji qalıq təsirlər müşahidə olunacaqdır. Bunlara aşağıdakılar aiddir:

- Boru kəmərinin dəhlizi boyunca bioloji növlərin müxtəlifliyinin qorunmasında yönəlmiş ekoloji investisiya proqramlarının hazırlanması və həyata keçirilməsi
- CQQK layihəsinin ilkin vəziyyətin öyrənilməsi Azərbaycanın ətraf mühiti haqqındakı biliklərin dərinləşməsi kimi üstünlüklər – toplanmış məlumatlar dərc ediləcək və elmi dairələr üçün açıq olacaqdır
- Çirkləndirilmiş torpağın müayinə edilməsi və aşkar edilmiş sahələrdə keçmiş çirkləndirilmələrin təmizlənməsi nəticəsində əldə olunan üstünlüklər
- Beynəlxalq və respublika ekoloji konsaltinq şirkətləri və alimləri arasında təcrübə mübadiləsi, məsələn, tədqiqat texnikası və respublikadakı ətraf mühit üzrə bilik mübadiləsi
- İnşaata qədər və inşaat ərzində tədqiqatlar boru kəmərinin marşrutu boyu arxeoloji xüsusiyyətlər haqqında yüksəlmiş biliyə gətirib çıxaracaq, beləliklə də respublikanın arxeoloji abidələrinin siyahısını zənginləşdirəcəkdir
- Azərbaycanın ətraf mühitə dair problemlərinin ictimaiyyət tərəfindən beynəlxalq və respublika səviyyələrində və ayrı-ayrı əhali qruplarının səviyyəsində dərk olunmasının, hesabatların dərc olunması və müzakirələr vasitəsi ilə gücləndirilməsi

Havanın keyfiyyəti və İqlim

Atmosferə tullantıların məkan və zaman baxımından yayılması dərəcəsinə əsaslanaraq, demək olar ki, inşaat işləri ilə bağlı bu sahədə əhəmiyyətli dərəcədə qalıq təsir olmayacaqdır. Lakin, qəbul olunmuşdur ki, inşaat işlərinin bilavasitə yaxınlığında əhəmiyyətli miqdarda tozun əmələ gəlməsi və toplanması baş verə bilər.

Səs

Boru kəmərinin tikintisi ilə bağlı meydana çıxan səs istənilən stasionar reseptorda qısa müddətli olacaqdır, lakin o tam mənada batırıla bilməz. Məhz buna görə, tikinti zamanı səsin qalıq təsirinin mövcudluğu qəbul olunur.

Torpaqlar

Torpağın emalı və qorunması üzrə və götürülmüş torpağın bərpaı üzrə nəzərdə tutulan əməliyyatlar torpağın eroziyasını minimuma endirəcəkdir və, deməli, bu baxımdan heç bir qalıq təsir gözlənilmir.

O ki qaldı torpağın keyfiyyətinə, yumşaldıcı üzrə tədbirlər toxum ehtiyatının həyat qabiliyyətinin və müxtəlifliyinin ixtisar olunması imkanını azaldır, lakin tam aradan götürmür. Lakin, əgər zərər çəkmiş torpaq sahəsinin kiçikliyi nəzərə alaraq belə tipli torpaqların ümumi sahəsi ilə müqayisə etsək, bu təsirin əhəmiyyətinin az olduğu aydın olar.

Bioloji mühit

CQK boru kəmərinin marşrutu bir neçə ekoloji baxımdan həssas sahələrdən keçəcək və bir sıra qalıq təsirlərinə səbəb olacaqdır.

Əsas təsir Qobustan səhrasının həssas ərazisinə təsir ilə bağlı olacaqdır ki, burada da inşaat dəhlizində təbii yaşayış mühitinin bərpa işləri aparıldıqdan sonra tam bərpa olunmasına təxminən 10 – 12 il vaxt sərf olunacağı ehtimal olunur.

Landşaft

Boru kəmərinin inşası üzrə aparılan işlərin stasionar reseptorların əksəriyyəti üçün gözə çarpan qalıq təsiri qısamüddətli olacaqdır. Uzunmüddətli təsirlər ayrılmış zolaqda müvafiq bərpa işlərinin yerinə yetirilməsi nəticəsində minimuma endiriləcəkdir. Burada gözə çarpan qalıq təsiri aşağıdakı hallardan irəli gələ bilər:

- Qobustan səhrası ərazisində mövcud maqistrala çıxan yolun təkmilləşdirilməsi
- Ensiz dağ silsilələri boyunca Qobustanda (Palçıq Vulkanları Silsiləsi), Tovuzda və Həsənsuda boru kəmərinin inşası

1.7.2 Sosial-iqtisadi təsirlər

Azərbaycanda CQK layihəsinin həyata keçirilməsi istər boru kəmərinin inşa edilməsi, istərsə də istismarı mərhələsinə aid olan, bir sıra müsbət xarakterli sosial-iqtisadi qalıq təsirlərinə gətirib çıxaracaq. Buraya aşağıdakılar aiddir:

- Yaşayış məntəqələrinin əhalisinə verilən əlavə nağd pul
- İqtisadi gəlirin geniş yayılması
- Yerli əhalinin təcrübəsinin və işlə təmin olunma ehtimalının yüksəlməsi
- Dolayı yolla iş düzəlmək imkanlarından irəli gələn iqtisadi səmərə
- Tenderdə iştirak etmək imkanının artması.
- Yeni yollar/yolların abadlaşdırılması
- Səhiyyə haqda biliklərin yüksəldilmiş səviyyəsi
- Yeni mədəniyyətlərə və ümumbəşər dəyərlərinə yol.

Azərbaycanda CQK-nin inşası və istismarı ilə bağlı əsas neqativ qalıq sosial təsirlər aşağıda göstərilmişdir.

Enerjinin əldə olunması imkanı

İlkin müzakirələr zamanı enerji təminatında çətinliklərlə üzləşən yerli əhalinin əksər hissəsi onların evlərinin enerji ilə təmin olunmasına olan ümidlərini aşkar sürətdə boru kəmərinin tikintisi, ələxüsus, onun istismarı ilə bağlayırdılar. Lakin, bu layihədə üzrə nə yerli əhaliyə ziyan vuraraq yerli enerji ehtiyatlarından istifadə, nə də ki sakinlərin birbaşa enerji ilə təmin olunması nəzərdə tutulmamışdır.

İşlə təmin olunma ümidləri

Tamamilə aydındır ki, yerli əhali müəyyən sayda uzun müddətli iş yerlərinin yaranmasını gözləyir, eləcə də aydındır ki, işin gözlənilən müddəti və işin həcmi əslində olacağından

artıqdır. Buna görə də, mümkün ümidlərin doğrulmamasından qaçmaq üçün, bu məsələ barədə gerçək informasiyanın təqdim edilməsi vacibdir.

Hazırlanmış işə düzəlmə strategiyası yerli əhalinin işə cəlb edilməsini mümkün qədər əsaslandırılmış maksimuma çatdırmalıdır və yerli əhali ilə keçirilmiş müzakirələrin əsas məqsədi boru kəmərinin istər inşası, istərsə də istismarı zamanı gözlənilən işə düzəlmə səviyyəsini aydın göstərməkdir.

Yerli əhalinin nümayəndələri ilə bağlı fəvqəladə vəziyyətlər

Baxmayaraq ki, yerli əhalinin nümayəndələri ilə bağlı fəvqəladə vəziyyətlər fərdi səviyyədə ciddi ola bilər, gözlənilir ki, CQK layihəsi üzrə tərəf-müqabillərin sağlamlıq və təhlükəsizlik texnikası məsələlərinə böyük diqqət verməsi sayəsində bu halların sayı çox az olacaqdır. Baxmayaraq ki, fəvqəladə vəziyyətlərin yaranmasından yayınmaq üçün praktik olaraq hər şey ediləcəkdir, insan sağlamlığına zərər gətirən hər bir hadisə yüksək əhəmiyyətli qalıq təsirinə gətirib çıxara bilər, o mənada ki, zərər çəkənin həyat səviyyəsindən enməsinə, onun təsərrüfatının rifahına mənfi təsir göstərməsinə və, potensial olaraq, yerli əhali ilə layihə qrupu arasındakı münasibətlərdə gərginliyə gətirib çıxara bilər.

Yerli infrastruktur, xidmətlər və təbii ehtiyatlar

Yerli əhalini əsasən narahat edən inşaat nəqliyyat vasitələrinin hərəkəti zamanı yolların zədələnməsi və yerli enerji təchizatı sistemlərinin əlavə yüklənməsidir.

Layihə çərçivəsində yeni yollar salınacaq və mövcud yolların bəziləri yaxşılaşdırılacaqdır ki, bu da yerli əhalinin rifahına xidmət edəcəkdir. Təsirlərin yumşaldılması yolların yolverilən səviyyədə təhlükəsiz və yararlı vəziyyətdə saxlanması tədbirlərindən biri olacaqdır, hərçənd ki, yerli əhali o zaman hiddətlənərdi ki, ilkin həyata keçirilmiş əhəmiyyətli dərəcəli yeniləşdirmə sonradan həmin səviyyədə davam etdirilməyirdi.

Cari hesablamalara əsasən, istər boru kəmərinin inşa edilməsi, istərsə də onun istismarı müddətində yerli mənbələrdən enerjinin istifadə edilməsi, fikrimizcə, minimal olmalıdır.

Əhali ilə əlaqələrin idarə olunması

Müzakirələr zamanı boru kəmərinə müsbət münasibət ifadə olunmasına baxmayaraq, ehtimal etmək olar ki, onun inşası zamanı yerli əhali ilə layihə qrupu arasında, deyək ki, işlə bağlı yaranan maneələr və narahatçılıq, işə düzəlmə imkanları üzündən, çəkişmələr meydana çıxa bilər.

Buna görə də, yerli əhali ilə əlaqələrin idarə olunmasına üsulu layihənin təsirlərinin yumşaldılması sxemində ən mühüm ünsürlərdən biridir.

İstismar mərhələsində əhali qruplarına təsir istismar mərhələsində əhəmiyyətli dərəcədə azaldılacaqdır, lakin, əhali ilə əlaqələrin proqramının davam etdirilməsi yerli əhalinin narahatçılığının səbəblərini başa düşülməsini və onların nəzərə alınmasını yenə də təmin etməlidir.

1.8. KUMULYATİV TƏSİR

Layihənin kumulyativ təsiri üç coğrafi səviyyədə nəzərdən keçirilir: regional, respublika və kəmərin marşrutu. Regional səviyyədə CQQK-in təsiri bu regionda digər neft-qaz zasilatı işləri ilə, kəşfiyyat, mədən qazma və boru kəmərinin doldurulması üçün hasilat və Xəzər regionunda digər neft-qaz işləri də daxil olmaqla, kombinasiyada qiymətləndiriləcəkdir. Bu kontekstdə, ehtimal olunduğu kimi, CQQK tərəfindən təsir bütün neft-qaz əməliyyatlarından irəli gələn ekoloji təsirlərinin fonunda cüzi olacaqdır.

Respublika səviyyəsində isə layihə qaz kəmərinin çəkilişindən faydalanan və ya layihəyə qarşılıqlı mənfi təsir göstərə bilən digər işlərlə əlaqədə qiymətləndirilmişdir.

Marşrut səviyyəsində aydındır ki, CQQK əsasən BTC ilə qarşılıqlı əlaqədə olacaqdır, çünki hər iki boru kəməri eyni bir dəhlizlə gedəcəkdir. Aşağıda ümumi şəkildə marşrut səviyyəsində kumulyativ təsirin əsas növləri verilmişdir.

Daha uzun müddətli inşaat variantı

Eyni dəhliz üzrə iki iri diametrlə boru kəmərinin inşa edilməsinə sərf olunacaq vaxt ancaq bir boru kəmərinin inşası zamanı sərf olunacaq vaxta nisbətən daha çox olacaqdır. Buna görə də, yerli əhaliyə daha çox narahatçılıq veriləcəkdir (tozun və səsənin əmələ gəlməsi, maqistralla çıxaran yollarda nəqliyyatın daha intensiv hərəkəti).

Torpaqdan istifadə və yaşayış mühitinin itirilməsi

İki boru kəməri üçün birləşdirilmiş inşaat dəhlizinin eni 44 m olmalıdır. Bununla belə, ayrıca dəhlizlərə malik olan iki boru kəməri daha çox (təxminən 64 m) yer tutardı, hələ heç nəzərə almasaq ki, ölkə ərazisində ikinci boru kəməri dəhlizi yaratmaq lazım gələrdi. O fakt ki, iki boru kəməri bir dəhlizlə gedəcəkdir, mühitə əhəmiyyətli dərəcədə müsbət kumulyativ təsir göstərir.

Ayrılmış zolağın bərpa olunmasının ləngiməsi

İki layihənin bir dəhlizdə birgə mövcudluğu ayrılmış zolağın tam bərpa olunmasında ləngimələr yarada bilər ki, bu da aşağıda qeyd olunan mənfi nəticələrə gətirib çıxara bilər:

- Ayrılmış zolağın bəzi hissələrində landşaftının dəyəri daha uzun müddətə aşağı enəcəkdir
- Torpağın üst qatının uzun müddət saxlanması toxum ehtiyatının azalmasına və sağ qalmış toxumların cücərmə sürətinin aşağı düşməsinə gətirib çıxara bilər
- Ayrılmış zolağın tam bərpasının ləngiməsi eroziya proseslərini sürətləndirir və bununla bağlı torpağa mənfi təsir göstərə bilər

Bu məsələlərin həlli üçün bərpa planı hazırlanmışdı və orada deyilirdi ki, tam bərpa prosesinin ləngidiyi yerlərdə eroziyanın qarşısını almaq üçün aralıq tədbirlər həyata keçiriləcəkdir

Həmçinin layihənin həyata keçirilməsi zamanı istilik effekti yaratmaqla qaz tullantıları da hesablanaraq respublika, regional və qlobal miqyasda nisbətən az əhəmiyyətli kimi

qiymətləndirilmişdilər.

İqtisadi mənfəət və həyat tərzi

Bacarıqlı idarə edildikdə, CQK, BTC və istənilən digər sənaye layihələrinin kumulyativ təsiri respublika miqyasında rifah halının və həyat tərzinin ümumi yaxşılaşmasını təmin edir. Respublika miqyasında fayda əsasən dövlətin neftin və qazın tranzitindən və vergi toplantılarında gəlirinin yüksəlməsi formasında təzahür edir. Dövlətin daha yüksək gəliri isə respublikanın əhalisinin həyat səviyyəsini yüksəldəcəkdir.

İki boru kəmərinin cəmləşmiş effekti, aşağıdakıları ikiqat artıraraq, bütün dəhliz boyu yerli iqtisadiyyata nəğd pul axınını ikiqat artıracaqdır:

- Qeyri-peşəkar və azpeşəkar işçi qüvvəsi üçün işləmə müddətini və iş yerlərinin sayını
- Əmtəə təminatı və xidmətlərin göstərilməsini
- Yerli kəndlərdə yaşayan fəhlələrə əmək haqqının verilməsindən alının birbaşa faydanın effekti

Peşə bazası

İstər CQK, istərsə də BTC layihələrinə özlərinə təlim proqramlarının hazırlanması və yerinə yetirilməsi planları da daxil edirlər. CQK və BTC-nin kumulyativ təsiri təlimin miqyasını və səmərəsini ikiqat artıracaq. BTC təlim proqramının nəticəsində, CQK layihəsi yerli əhalinin iş düzəlməsinin daha yüksək səviyyəsini əldə edə bilər, nəinki BTC-nin özü. Layihələrin birgə təsiri Azərbaycanın ümumi əmək ehtiyatlarını artıracaq, hansı ki, iri beynəlxalq inşaat layihələri çərçivəsində iş təcrübəsinə malik olacaq.

Torpaqların istifadədən kənardə qalması

CQK və BTC-nin torpaqdan istifadəyə kumulyativ təsiri mürəkkəbdir. Bir tərəfdən, hər iki layihənin paralel planlaşdırılması iki boru kəmərinin ayrıca inşası zamanı ola biləcək mənfi təsiri azaldacaqdır. Digər tərəfdən, CQK-nin BTC-dən sonra inşası ona gətirib çıxaracaqdır ki, torpaqların bir hissəsi bir, bəlkə də iki və ya üç mövsüm ərzində istifadədən kənardə qalacaqdır. Bu isə torpaqları müvəqqəti əlçatmaz olan adamlara uzunmüddətli təsir göstərəcəkdir. Lakin, torpağa görə kompensasiya prosesi bu zərəri əhəmiyyətli dərəcədə yumşaltmalıdır.

1.9. ƏTRAF MÜHİT VƏ SOSIAL SFERAYA İNVESTİSİYA PROQRAMLARI

Yuxarıda qeyd olunmuş yumşaldılma və idarə olunma üzrə birbaşa tədbirlərə əlavə olaraq, bir azda irəliyə getmək məqsədi ilə, ekoloji problemlərin həllini əlavə tədbirlərlə, qalıq təsirlərin kompensasiyasını və əhalinin problemlərinin həll edilməsini təmin etmək üçün Ətraf Mühitə İnvestisiyalar Proqramı və Sosial Sferaya İnvestisiyalar Proqramı hazırlanmışdır.

1.9.1. Ətraf Mühitə İnvestisiyalar Proqramı

Ətraf Mühitə investisiyalar proqramının məqsədləri

Regionların biomüxtəlifliyini nəzərə alaraq, Ətraf Mühitə İnvestisiyalar Proqramı əsasən, qoruyucu proqramlara investisiyalar qoyulması yolu ilə biomüxtəlifliyin idarə olunmasının yaxşılaşdırılması və/və ya onun qorunması məqsədini qarşıya qoyur.

Ətraf Mühitə qoyulan investisiyaların növləri

Hərçənd ki, Ətraf Mühitə İnvestisiyaların Proqramı hələ hazırlanma mərhələsindədir, o, çox güman ki, aşağıdakı məsələlər üzərində diqqəti cəmləşəcəkdir:

- Mühafizə olunan ərazilər və bioloji növlər
- Mühafizə olunan ərazilərin hüdudlarından kənar yüksək ekoloji əhəmiyyətə malik olan zonalar
- Biomüxtəlifliyin idarə olunması üçün ehtiyatların yaradılması

Vaxt məhdudiyyətləri

Ətraf Mühitə İnvestisiyalar Proqramı, cəlb edilmənin harada daha məqsədəuyğun olacağını müəyyən etmək məqsədi ilə, maraqlı tərəflərlə müzakirə olunaraq hazırlanır. Məqsəd müvafiq maraqlı təşkilatlar ilə birgə potensial proqramların və layihələrin hazırlanması və həyata keçirilməsidir. Hazırda potensial tərəf müqabillər müəyyən edilir.

Ətraf Mühitə İnvestisiyalar Proqramının həyata keçirilməsi BP şirkətinin layihənin həyata keçirilməsinin və onunla bağlı xərclərin idarə olunması üçün adi nəzarət təcrübəsi və proseduraları yolu ilə gedəcəkdir.

İctimaiyyətə proqram ətraflı surətdə 2002-ci ilin sonunda, ƏMSSTQ hesabatı üzrə şərhlər əldə olunduqdan və hakimiyyət orqanları, qeyri-hökumət təşkilatları və maraqlı ictimai dairələrlə müzakirələrdən sonra, təqdim ediləcəkdir. Faktiki olaraq investisiyalar gözlənilmədiyi kimi 2002-ci ilin sonunda və ya 2003-cü ilin əvvəlində qoyulmağa başlayacaqlar.

1.9.2. Sosial İnvestisiyalar Proqramı (SİP)

SİP-nin məqsədi yerli əhaliyə birbaşa mənfəətin fasiləsiz verilməsi və onların dəyərinin artırılması yolu ilə, əhalinin tikinti tərəfindən təsirə ən çox məruz qalan hissəsinə müsbət təsirin əldə olunmasıdır. SİP ƏMSSTQ-də göstərilmiş sosial təsirin yumşaldılması üzrə işlər çərçivəsindən kənara çıxacaq və BP şirkətinin, bu şirkətin işlədiyi regionlarda müsbət təsirin göstərilməsindən ibarət olan məqsədinə müvafiq inkişaf edəcəkdir.

Sosial investisiya proqramlarının iki növü olacaqdır:

Sabit İnkişaf Proqramları, hansılar ki, miqyas etibarı ilə daha böyük və zaman etibarı ilə daha uzun olacaqlar, və əsasən əhalinin o hissəsinə toxunacaqlar ki, hansı ki, özündə boru kəməri ilə bağlı işlərin bilavasitə təsirini hiss edəcəkdir. Lakin belə proqramlar qonşu kəndləri və şəhərləri əhatə etmək üçün genişləndirilə bilər.

Yerli əhali üçün Proqramlar miqyas etibarı ilə nisbətən kiçik və qısa müddətli olacaqlar, lakin onlar əhalinin boru kəməri ilə bağlı işlərin bilavasitə təsirinə məruz qalmış hissəsi üçün bilavasitə məsələlərin həllinə yönələcəkdir.

Potensial layihələr, onların cəlb olunmuş əhali, QHT, inkişaf üzrə beynəlxalq agentliklər və hökumətlə müzakirəsi əsasında hazırlanacaqlar. Bu müzakirələr ona görə lazımdır ki, CQQK çərçivəsində eyni işlər təkrar olunmasın; bundan əlavə, QHT və iş üzrə digər tərəf-müqabillərin təcrübəsindən istifadə etmək lazımdır. Potensial layihələr beynəlxalq və yerli ictimai investisiyaların ən yaxşı praktiki təcrübəsindən seçiləcəkdir.

1.10. İDARƏETMƏ VƏ MONİTORİNG

BP şirkətinin ekoloji və ictimai idarəetməyə üsulu Operator tərəfindən yerinə yetirilən bütün işlərə qorunmanın ətraf mühitin və sosial sferanın mühafizə prinsiplərinin tətbiq olunmasından ibarətdir. Buraya aşağıdakılar daxildir:

- Ekoloji və sosial təsirin ilkin qiymətləndirilməsi
- Dizayn və digər vasitələrlə potensial təsirin minimuma endirilməsi
- Nəzarətin səmərəliliyinin monitorinqi
- İşin yerinə yetirilməsinin auditi

Ekoloji və sosial vəzifələrin yerinə yetirilməsinin koordinasiyasının və icmalının başlıca aləti CQQK-nin Ekoloji İdarəetmə Sistemi (EİS) olacaqdır. O eyni zamanda sosial məsələlərlə də məşğul olacaqdır.

İnşaat mərhələsi müddətində EİS, səciyyəvi məsələlərin həlli yolu ilə, bir sıra idarəetmə planlarında verilmiş tələblərin yerinə yetirilməsinə kömək edəcəkdir. Bu planlara dəqiq riayət olunmasına audit yolu ilə nəzarət olunacaqdır, və EİS özü müntəzəm olaraq nəzərdən keçiriləcək və, ehtiyac olduqca, düzəlişlər olunacaqdır.

Ekoloji idarəetmə sisteminin (EİS) xüsusi əməliyyat mərhələsi İSO14001-in tələblərinə müvafiq olaraq hazırlanacaqdır. EİS onun hazırlanmasından sonra 9 ay müddətində İSO standartları üzrə sertifikatıdan keçiriləcəkdir.

1.11. LAYİHƏNİN ÜMUMİ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

EİS prosesi CQQK çərçivəsində o layihə işlərini müəyyən etdi ki, hansılar ki, ekoloji və sosial mühitə təsirə gətirib çıxaracaqlar və bu cür təsirin əhəmiyyətinin qiymətləndirilməsini təqdim etdi. Hər bir təsir növünün yumşaldılması planları hazırlandı; bu planlar istənilən mümkün müsbət cəhətlər gücləndirməli, mənfi təsirləri isə aradan qaldırmaqlı və ya minimuma endirməlidir. Bu prosesin ən dəyərli aləti, son iki il ərzində həyata keçirilən geniş ekoloji və sosial tədqiqatların təhlili olmuşdur.

1.11.1. Layihənin ekoloji qiymətləndirilməsi

Qiymətləndirmə göstərir ki, təsirlər əsasən inşaat mərhələsi ilə bağlı olacaqlar. İnşaat işlərinin potensial təsirləri qabaqcıl inşaat təcrübəsinə riayət etmək, idarəetmə planlarına riayət olunması, və səciyyəvi və ya xüsusi həssas reseptorların mühafizəsi üçün yerli tədbirlərin yerinə yetirilməsi yolu ilə yumşaldılacaqdır.

Boru kəmərinin özünün istismarı isə ancaq yerli minimal təsirlərə malik olacaqdır.

Həmçinin nəzərdə tutulmamış hadisələrin meydana çıxması ehtimalı və onların boru kəmərinin qoyulacağı yaşayış mühiti, çaylar və yeraltı sulara mümkün təsiri təhlil edilir. Qiymətləndirmə göstərir ki, belə hadisələrin meydana gəlməsi ehtimalı və əhəmiyyətli təsirlər riski çox kiçikdir. Az ehtimallıdır ki, nəsə oxşar bir hal baş versin, lakin əgər baş versə də, onun nəticələri hadisənin miqyasından, coğrafi mövqeyindən və əhatə edən metereoloji, coğrafi və hidroloji şəraitdən asılı olaraq əhəmiyyətli və ya başqa cür ola bilər.

Boru kəmərinin inşa edilməsi və istismarı gedişində yerinə yetiriləcək yumşaldıcı tədbirlər monitorinq keçəcək və bundan əlavə, yuxarıda göstərilən tədbirlərin səmərəliliyinin təmin olunması üçün müntəzəm icmallar keçiriləcəkdir. Çöl işlərinin gedişində təsirin yumşaldılması üzrə tədbirlərin yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün müvafiq tələblər tender sənədləşməsinə (təklifə) daxil ediləcəkdir. Yumşaldıcı tədbirlərin üsullarının qiymətləndirilməsi tender təkliflərinin qiymətləndirilməsi sisteminin əhəmiyyətli tərkib hissəsi olacaqdır.

1.11.2. Layihənin sosial-iqtisadi qiymətləndirilməsi

Müzakirələrin gedişində aşkar edildi ki, əhalinin əksəriyyəti bütövlükdə CQQK layihəsinə münasibətdə müsbət mövqe tutmuşdur. Onlar hesab edirlər ki, istənilən çətinliklər müvəqqəti olacaqdır və onlar istər əhalinin ayrı-ayrı təbəqələrinin, istərsə də bütün Azərbaycanın potensial iqtisadi mənfəəti ilə kompensasiya olunacaqdır.

Aşağıda CQQK layihəsinin təqdim etdiyi bir neçə sosial-iqtisadi mənfəət göstərilmişdir:

- Sosial İnvestisiyalar Proqramı boru kəməri dəhlizinin keçdiyi və onunla bağlı qurğuların yerləşdiyi ərazilərin yaxınlığında yaşayan insanların rifahına yönəlmişdir.
- Bilavasitə işə düzəltmə – belə işə düzəltmə imkanları məhdud olacaqdır. Bu əsasən inşaat müddətində qısa müddətli işlər olacaqdır və boru kəmərinin istismarı zamanı da həmçinin daha uzun müddətli az sayda iş yerləri olacaqdır
- Layihənin əmtəə və xidmətlərlə təchiz edilməsi imkanı
- Peşə vərdişlərinin yüksəldilməsi və boru kəmərinin inşa olunması mərhələsi bitdikdən sonra iş tapmaq ehtimalını artıran təlim
- Biznesin inkişafı, biznes haqqında biliklərin və təhlükəsizlik texnikasının, ətraf mühitin mühafizəsinin, texnologiyaların, ticarətin, mühasibatın, informasiya texnologiyalarının və s.-nin beynəlxalq standartlar üzrə müvafiq vərdişlərin əldə olunması
- İnfrastrukturun yaxşılaşması – yolların müvəqqəti və uzun müddətli yeniləşdirilməsi də daxil olmaq şərti
- CQQK layihəsi üçün ilkin tədqiqatlar əsasında boru kəmərinin yolu boyunca yerləşən ərazilərdə sosial və iqtisadi şərait haqqında daha dəqiq və aydın məlumatların toplanması; toplanan informasiya elmi dairələrlə, QHT, humanitar təşkilatlarla bölüşdürüləcəkdir
- Beynəlxalq və yerli konsaltinq təşkilatları arasında vərdişlərin, məsələn, sosial informasiyanın toplanması və icmalların keçirilməsi texnikası vərdişlərinin, ötürülməsi
- Sənədlərin dərc olunması, habelə müzakirələr keçirilməsi yolu ilə beynəlxalq, dövlət və ictimaiyyət səviyyələrində Azərbaycanda sosial-iqtisadi məsələlərə ictimaiyyətin diqqətini artırmaq

- Ölkə hüdudlarında torpağın əldə olunması və kompensasiyaların verilməsi üzrə ən yaxşı beynəlxalq təcrübədən istifadə edilməsi

Bu müsbət halların ikisi, birincisi işlə təmin olunma imkanları və ikincisi inşaatçılar tərəfindən yerli məhsulların alınması və yerli xidmətlərdən istifadə olunması imkanları müzakirələr zamanı qeyd olunmuşdu.

Lakin, əhalinin layihə ilə bağlı müəyyən ümidlərinin bu layihə çərçivəsində doğrulmayacağı əvvəlcədən aydındır. Buna görə də, əhaliyə müvafiq mövzuda dəqiq informasiyanın təqdim edilməsi mühüm hesab edilmişdi ki, sonrakı təəssüf halları aradan qaldırılsın.

Əvvəla, işlə təmin olunma səviyyəsi, istər iş yerlərinin sayına görə, istərsə də işin müddətinə görə, real səviyyədən yüksəkdir
İkincisi, enerji daşıyıcıları ilə pis təchizat olunan kəndlərin sakinləri evlərinin enerjıtəchizatının tezliklə yaxşılaşmasını gözləyirlər, lakin bu tələbatı yüksək təzyiqli ixrac boru kəmərləri vasitəsilə ödəmək qeyri-mümkündür.

Bu ümidlər bir ildən artıq müddət ərzində müntəzəm müzakirələr yolu ilə azaldılmışdı. Buna baxmayaraq, onlara bundan sonra da diqqətlə yanaşmaq lazım gələcəkdir.

Sonda demək lazımdır ki, boru kəmərinin inşası baxımından bir sıra ehtiyat halları hələ də qalmaqdadır və onları ƏMSSTQ hesabatında təsvir olunmuş yumşaldıcı tədbirlərin yerinə yetirilməsi yolu ilə aradan qaldırmaq lazımdır. Ümumiyyətlə, CQQK-in inşası və istismarı əhaliyə, ələlxüsus işə düzəlmə, məhsul və xidmətlərin təqdim olunması mənasında qısa müddətli və uzun müddətli müsbət təsir göstərəcəkdir, həmçinin sosial investisiyalar baxımından, hansılar ki, daha uzun müddətli olacaqdır və əhalinin geniş təbəqələrini əhatə edəcəkdir və bununla da qısa müddətli mənfi təsirləri kompensasiya edəcəkdir.

ƏMSİSTQ inkişaf prosesindədir və buna görə də ekoloji və sosial məsələlər haqqında bilik CQQK ilə əlaqədar, istər onun inşasının gedişində, istərsə də onun istismarı zamanı təkmilləşəcəkdir və inkişaf edəcəkdir.

2.1 LATIN ADLARI

Cədvəl 2-1 Flora üçün latın adları

Flora üçün latın adları	İngilis adları (əgər varsa)	Azərbaycan adları	Rus adları
İbtidai bitkilər			
<i>Amblystegium serpens*</i>		Mamır	МОХ
<i>Brachythecium mildeanum*</i>		Mamır	МОХ
<i>Campyllum chrysophyllum*</i>		Mamır	МОХ
<i>Fissidens taxifolius*</i>		Qalın yarpaq mamır	Толстолистый МОХ
Ali bitkilər			
<i>Alhagi pseudoalhagi</i>	camel prickle	Dəvətikani	Верблюжья колючка
<i>Allium rubellum</i>	onion spp.	Qırmızı soğan	Лук-красненкий
<i>Alyssum desertorum</i>	alisons spp.	Səhra çiğünduru	Бурачок пустынный
<i>Artemisia fragrans</i>	mugwort spp.	Ətirli yovşan	Полынь Душистая
<i>Atriplex tatarica</i>	orache spp.	Tatar sirkəni	Лебеда татарская
<i>Bolboschoenus maritimus</i>	sea club-rush	Dəniz piçvəri	Клубнекамыш приморский
<i>Bromus japonicus</i>	thunberg's brome	Yapon tonqalotu	Костер японский
<i>Calamagrostis pseudophragmites</i>	small reed spp.	Yumşaqşüpürge	Вейник ложно-тросниковый
<i>Capparis spinosa</i>	spineless caper	Tikanlı kəver	Каперс колючий
<i>Carpinus caucasica</i>	caucasian hornbeam	Qafqaz vələsi	Граб Кавказский
<i>Cichorium intybus</i>	chicory	Citridağuş adı	Цикорий обыкновенный
<i>Clematis vitalba</i>	travellers joy /old mans beard	Ağəmə	Виноградolistый ломонос
<i>Crataegus spp</i>	hawthorn spp.	Yemişan	Боярышника виды
<i>Cynanchum acutum</i>	stragelwart	Şiş sinanxiüm	Цинанхум острый
<i>Cynodon dactylon</i>	bermuda-grass	Varmaqvari çayır	Свиной палчатый
<i>Cyperus longus</i>	galingale	Salameleyküm	Сыть
<i>Datura stramonium</i>	thorn-apple	Dəlibenk	Дурман
<i>Elaeagnus angustifolia</i>	oleaster spp.	Darıyaraq iydə	Лох узколистный
<i>Elaeagnus spp</i>	oleaster spp.	iydə	Лоха виды
<i>Eleocharis palustris</i>	common spike rush	Bataqlıça	Болотница

Flora üçün latın adları	İngilis adları (əgər varsa)	Azərbaycan adları	Rus adları
<i>Elymus repens</i>	common couch	Surgunən qım	Элимус ползучая
<i>Ephedra procera</i>	ephedra	Çoxbudaqlı efedra	Хвойник рослый
<i>Eremopyrum orientale</i>	grass spp.	Şərq bozağı	Мортук восточный
<i>Eremopyrum triticeum</i>	grass spp.	Buğdavarı bozaq	Мортук зернистый
<i>Euphorbia helioscopia</i>	sun spurge spp.	Süddüyen qünəbəxan	Молочай солнцегляд
<i>Fraxinus spp</i>	ash spp.	Göyrüş adı	Ясенья виды
<i>Glycyrrhiza glabra</i>	glabrose liquorice	Tüksüz biyan	Солодка гладкая
<i>Halosnnetum strobilaceum</i>	-	Yoğunlaşmış qarışıqoran	Сарсазан шишковидный
<i>Hedera helix</i>	ivy	Adi daş sarmaşığı	Плющ обыкновенный
<i>Hippophae rhamnoides</i>	sea buckthorn	Çayfikanı	Облепиха крушиновая
<i>Hordeum leporinum</i>	wall barley spp.	Dovşan arpa	Ячмень заячий
<i>Iris acutiloba</i>	iris spp.	İlikenarlı süsən	Ирис касатик острокопный
<i>Juncus articulatus</i>	jointed rush	Cıq	Ситник
<i>Kalidium caspicum</i>	-	Xəzər sarıbaşı	Поташник каспийский
<i>Karharnus glaucus</i>	-	Yalançı zəfəran	Сафлор сизый р
<i>Lepidium perfoliatum</i>	perfoliate pepperwort	Oxlu bozalaq	Клоповник пронзеннолистный
<i>Ligustrum vulgare</i>	common privet	Adi yapon bigözü	Бирючина обыкновенная
<i>Limonium meyerii</i>	sea lavender spp.	Meyer dəvəayağı	Кермек мейера
<i>Limonium spicatum</i>	sea lavender spp.	Dəvəayağı	Кермек
<i>Lolium rigidum</i>	rye grass spp.	Bozak quramit	Плевел жесткий
<i>Lythrum salicaria</i>	purple loosestrife	Aqlarot	Дербенник иволистный
<i>Medicago minima</i>	bur-medick	Balaca qarayonca	Люцерна мелкая
<i>Mentha spp</i>	mint spp.	Su Yarpızı	Мята виды
<i>Merendera trigyna</i>	-	Uçuncuqlu danaqran	Мерендера трехстолбиковая
<i>Morus nigra</i>	common or black mulberry tree	Qara tut	Шелковица черная
<i>Myriophyllum spp</i>	water-milfoil spp.	Saçaqotu	Уруть мутовчатая
<i>Nasturtium spp</i>	water cress spp.	Acı qıci	Жеруха лекарственная
<i>Noaea micronata</i>	-	Noea şoranı	Солянка ноэа острокопная
<i>Orchis caucasica</i>	caucasian orchid	Qavkaz Səhləbi	Ятрышник кавказский
<i>Phragmites australis</i>	common reed	Qamış	Тростник ложный австралийский
<i>Plantago praecox</i>	plantain spp.	Yağayaqrağı	Подорожник ланцетовидный
<i>Poa bulbosa</i>	bulbous meadow-grass	Soğanaqlı qırtıc	Мятлик луковичный

Flora üçün latın adları	İngilis adları (əgər varsa)	Azərbaycan adları	Rus adları
<i>Polygonum hydropiper</i>	water-pepper	Su qırxbuğumu	Горец перечный
<i>Populus canescens</i>	grey poplar	Aq yağraq ovaq	Тополь белолыстка
<i>Populus nigra</i>	black poplar	Ovaq	Тополь черный
<i>Populus spp</i>	poplar spp.	Ovaq	Тополя виды
<i>Potamogeton spp</i>	pondweed spp.	Suçiçəyi	Рдест гурчавый
<i>Pulicaria uliginosa</i>	fleabane spp.	Bataqlıq pulıkarıyası	Блошница болотная
<i>Punica granatum</i>	pomegranite	Adı nar	Гранат обыкновенный
<i>Quercus longipes</i>	varrım oak	Uzunsarplaqlı pallıd	Дуб длинноножковый
<i>Quercus pedunculiflora</i>	oak spp.	Pallıd	Дуб
<i>Quercus robur</i>	pedunculate oak	Pallıd	Дуб черешчатый
<i>Ranunculus spp</i>	buttercup spp.	Qaymaqçıçək	Лютика виды
<i>Rosa spp</i>	rose spp.	Qızıl gül	Роза виды
<i>Rubus sanguineus</i>	bramble spp.	Qanşireli böyürtkən	Ежевика кровавая
<i>Rubus spp</i>	bramble spp.	Böyürtkən növləri	Ежевика виды
<i>Salicornia europaea</i>	common glasswort	Avropa duzlaq çoğanı	Солерос европейский
<i>Salix australis</i>	willow spp.	Sənub söyüdü	Ива южная
<i>Salix spp</i>	willow spp.	Söyüd növləri	Ивы виды
<i>Salsola crassa</i>	saltwort spp.	Ətli şoran	Солянка мясистая
<i>Salsola dendroides</i>	saltwort spp.	Ağacvari şoran	Солянка древовидная
<i>Salsola ericoides</i>	saltwort spp.	Kövək yovşan	Солянка верисковидная
<i>Salsola nodulosa</i>	saltwort spp.	Gəngiz	Солянка горная
<i>Salsola paulsenii</i>	saltwort spp.	Paulsen şoranı	Солянка сизая
<i>Sambucus nigra</i>	elder	Qara kəndelaş	Бузина черная
<i>Silybum marianum</i>	milk thistle	Qalqan	Расторопша
<i>Smilax excelsa</i>	greenbriar spp.	Hündür mərevçə	Смилакс высокий
<i>Stipa szowitsiana</i>	needle grass spp.	Şovıs şıyavı	Ковыль Шовица
<i>Suaeda altissima</i>	sea blight spp.	Atlı çəren	Сведа высокая
<i>Suaeda confusa</i>	sea blight spp.	Müxtəlif çəren	Сведа запутанная

Flora üçün latın adları	İngilis adları (əgər varsa)	Azərbaycan adları	Rus adları
<i>Suaeda dendroides</i>	sea blight spp.	Çəren kol	Сведа кустарничковая
<i>Suaeda microphylla</i>	sea blight spp.	Çəren xırdajağraq	Сведа мелколистая
<i>Suaeda australis</i>	sea blight spp.	Çəren	Сведа
<i>Tamarix ramosissima</i>	tamarisk spp.	Çoxbudaqlı yulğun	Тамариск метельчатый
<i>Torularia contortuplicata</i>	-	Вигудлу məsməsi	Торулария
<i>Typha latifolia</i>	bulrush	Enliyağraq çiyən	Рогоз широколистный
<i>Typha spp</i>	bulrush spp.	Dağjağraq çiyən	Рогоза виды
<i>Ulmus carpiniifolia</i>	smooth elm	Qarağac	Вяз гладколистный
<i>Ulmus foliacea</i>	smooth-leaved elm	Qarağac	Вяз листоватый
<i>Vitis sylvestris</i>	woodland grape	Meşə üzümü	Виноград лесной
<i>Xanthium spinosum</i>	cocklebur spp.	Tikanlı pıtraq	Дурнишник колючий
<i>Zerna rubens</i>	brome spp.	Qızaran tonqalotu	Костер краснеющий

Qeyd: * Bu ibtidai bitkilərin Azərbaycan və rus dillərində adları yoxdur.

Cədvəl 2-2 Fauna üçün latın adları

Fauna üçün latın adları	İngilis adları (əgər varsa)	Azərbaycan adları	Rus adları
Onurğasızlar			
<i>Anchylocheria salomoni</i>	beetle spp.	Solomon qızılböcəyi	Соломонова златка
<i>Anthophora nigriceps</i>	bee spp.	Ап	Пчела
<i>Astacus pyzowii</i>	crayfish	Çay xərcəngi	Рак речной
<i>Bombus argillaceus</i>	bumble -bee spp.	Zolaqlı ап	Шмель
<i>Bombus daghestanicus</i>	daghestan bumble bee	Dağistan zolaqlı arısı	Шмель дагестанский
<i>Bombus lagrus</i>	bumble bee spp.	Zolaqlı ап	Шмель
<i>Bombus muscorum</i>	bumble bee spp.	Zolaqlı ап	Шмель
<i>Bombus persicus</i>	bumble-bee spp.	Fars zolaqlı arısı	Шмель персидский
<i>Coenonympha saad</i>	heath spp. of butterfly	Məxməri kəpənək	Бархатница
<i>Colias aurorina</i>	clouded yellow spp.	Avrorina sarıcası	Желтушка
<i>Daphnis nerii</i>	oleander hawkmoth	Oleandr hafı	Бражник олеандровый
<i>Iphicides podalirius</i>	scarce swallowtail	Podaliri	Подалирий
<i>Manduca atropos</i>	death s-head hawkmoth	Kəllə şəkilli haf	Бражник мертвая голова
<i>Megacephalus euphraticus</i>	beetle spp.	Fərat çараğanı	Евфратский скакун
<i>Melitturga clavicornis</i>	bee spp.	Melitturq arısı	Мелитурга
<i>Papilio machaon</i>	swallowtail	Махаон	Махаон
<i>Tomares romanovi</i>	hairstreak spp.	Romanov tomaresi	Червонец Романова
<i>Xylocopa valga</i>	bee spp.	Dülgər ап	Пчела-плотник
Balıqlar			
<i>Abramis brama orientalis</i>	caspian bream	Çараq	Лещ восточный
<i>Abramis sapa bergi</i>	white-eyed bream	Poru	Белоглазка южнокаспийская
<i>Acanthalburnus microlepis</i>	blackbrow	Qaraqaş	Чернобровка
<i>Acipenser nudiventris</i>	sturgeon spp.	Kələmo	Осетр виды
<i>Barbus brachycephalus</i>	barbel spp.	Xəzər şirbiti	Каспийский усач
<i>Barbus capito</i>	chanari barbel	Zərdəpər	Усач-ганари
<i>Barbus mursa</i>	murtsa barbel	Mursa	Усач мурца
<i>Caspiomyzon wagneri</i>	caspian lamprey	Xəzər ilanbalığı	Минога каспийская
<i>Cyprinus carpio</i>	common carp	Çəki	Сазан

Fauna üçün latın adları	İngilis adları (əgər varsa)	Azərbaycan adları	Rus adları
<i>Leuciscus cephalus</i>	chub	Enlibaş	Голавль
<i>Pelecus cultratus</i>	ziege	Qılınbalıq	Чехонь
<i>Rutilus rutilus caspicus</i>	caspian roach	Külmə	Вобла каспийская
<i>Salmo trutta</i>	brown trout	Xəzər qızılbalığı	Лосось каспийский
Suda-quruda yaşayanlar			
<i>Bufo bufo</i>	common toad	Adi quru qurbağası	Жаба обыкновенная
<i>Bufo viridis</i>	green toad	Yaşıl quru qurbağası	Жаба зеленая
<i>Hyla arborea</i>	european tree frog	Adi ağac qurbağası	Квакша обыкновенная
<i>Pelobates syriacus</i>	eastern spadefoot toad	Suriya sarımsaqiyli qurbağası	Чесночница сирийская
<i>Rana ridibunda</i>	marsh frog	Göl qurbağası	Озерная лягушка
Sürünənlər			
<i>Ağama caucasica</i>	caucasian agama	Qafqaz kələzi	Агама кавказская
<i>Clemmys caspica</i>	freshwater terrapin spp.	Xəzər tsibağası	Черепaha каспийская
<i>Coluber schmidti</i>	schmidt's whipsnake	Qızıl tələ	Полос Шмидта
<i>Cyrtopodion caspicus</i>			
<i>Elaphe hoholnackeri</i>	ladder snake spp.	Zaqafqaziya tələsi	Полос закавказский
<i>Emys orbicularis</i>	european pond terrapin	Bataqlıq tsibağası	Черепaha болотная
<i>Eremias velox</i>	rapid fringe-toed lizard	Cəld kərtəngələcik	Ящурка быстрая
<i>Eryx jaculus</i>	caucasian sand boa	Qərb yatağanı	Удавчик западный
<i>Eumeces schneideri</i>	long-legged skink	Uzunayaq ssink	Сцинк длинноногий
<i>Gymnodactylus caspius</i>	gecko	Xəzər qılpaqayaq gekkonu	Геккон голопалый кавказский
<i>Lacerta agilis</i>	sand lizard	Sığrayan kərtəngələ	Ящерица прыткая
<i>Lacerta saxicola</i>	rock lizard	Qayalıq kərtəngələsi	Ящерица скальная
<i>Lacerta saxicola raddei</i>	Azerbaijan rock lizard	Azərbaycan qayalıq kərtəngələsi	Ящерица скальная азербайджанская
<i>Lacerta strigata</i>	caspian green lizard	Zolaqlı kərtəngələ	Ящерица полосатая
<i>Lacerta triineata</i>	balkan green lizard	Ortancıl kərtəngələ	Ящерица средняя
<i>Malpolon monspessulanus</i>	montpellier snake	Kələz ilanı	Змея ящеричная
<i>Natrix natrix</i>	european grass snake	Adi suilanı	Уж обыкновенный
<i>Natrix tessellata</i>	water grass snake	Suilanı	Уж водяной
<i>Ophisops elegans</i>	snake-eyed lizard	Biçimli ilanbaş kərtəngələ	Змееголовка стройная

Fauna üçün latin adları	İngilis adları (əgər varsa)	Azərbaycan adları	Rus adları
<i>Testudo graeca</i>	spur-thighed tortoise	Aralıq dənizi tısbağası	Черепаша средиземноморская
<i>Vipera lebetina</i>	blunt-nosed viper	Gürzə	Гюрза
Quşlar			
<i>Aegithalos caudatus</i>	long-tailed tit	Uzunquyuq anquş	Синица длиннохвостая
<i>Alcedo atthis</i>	kingfisher	Balıqçı	Замородок
<i>Alectoris chukar</i>	chukar	Kəklək	Кеклик
<i>Anas platyrhynchos</i>	mallard	Yaşılbaş ördək	Кряква
<i>Aquila chrysaetus</i>	golden eagle	Bərquət	Беркут
<i>Aquila nipalensis</i>	steppe eagle	Çöl qarıtalı	Орел степной
<i>Aquila pomarina</i>	lesser spotted eagle	Kiçik qarıtalsa	Подорлик малый
<i>Aquila rapax</i>	tawny eagle	Çöl qarıtalı	Орел степной
<i>Ardea cinerea</i>	grey heron	Boz vağ	Цапля серая
<i>Ardea spp</i>	heron	Vağ	Цапля
<i>Ardeola railloides</i>	squacco heron	Sarı vağ	Цапля желтая
<i>Botaurus stellaris</i>	bittern	İri danquşu	Выпь
<i>Burhinus oediceramus</i>	stone curlew	Çobanaldadan	Авдотка
<i>Buteo buteo</i>	buzzard	Adı sarı	Сарыч (канюк)
<i>Buteo rufinus</i>	long-legged buzzard	Çölsarı	Канюк-курганник
<i>Calandrella rufescens</i>	lesser short-toed lark	Boz torağay	Жаворонок серый
<i>Caprimulgus europaeus</i>	nighthjar	Keçisağan	Козодой обыкновенный
<i>Chettusia gregaria</i>	sociable plover	Çökükburun cüllüt	Кречетка
<i>Chettusia leucura</i>	white-tailed plover	Ağquyuq çökükburun	Пигалица белохвостая
<i>Ciconia nigra</i>	black stork	Qara leylək	Аист черный
<i>Ciconia ciconia</i>	white stork	Ağ leylək	Аист белый
<i>Circus cyaneus</i>	hen harrier	Tarla belibağlısı	Лунь полевой
<i>Coracias garrulus</i>	roller	Göyсағаға	Сизоворонка
<i>Corvus corone</i>	carrion crow	Qara qarğa	Ворона черная
<i>Corvus frugilegus</i>	rook	Zağsa	Грач
<i>Coturnix coturnix</i>	quail	Bildirçin	Перепел обыкновенный
<i>Egretta spp</i>	egret	Ağ vağ	Цапля белая
<i>Egretta garzetta</i>	little egret	Kiçik ağ vağ	Цапля белая малая
<i>Falco naumanni</i>	lesser kestrel	Çöl tuumulu	Пустельга степная

Fauna üçün latın adları	İngilis adları (əgər varsa)	Azərbaycan adları	Rus adları
<i>Falco tinnunculus</i>	eurasian kestrel	Adi mұуымul	Пустельга обыкновенная
<i>Francolinus francolinus</i>	black francolin	Turac	Турач
<i>Fulica atra</i>	coot	Qaşqaldaq	Лысуха
<i>Galerida cristata</i>	crested lark	Kəkilli torağay	Жаворонок хохлатый
<i>Garrulus glandarius</i>	jay	Zığziğ	Сойка
<i>Glaeola nordmanni</i>	black-winged pratincole	Çöl haşaçaquyuğu	Тиркушка степная
<i>Glaeola pratincola</i>	collared pratincole	Çəməн haşaçaquyuğu	Тиркушка луговая
<i>Grus grus</i>	crane	Boz durna	Журавль серый
<i>Haematopus ostralegus</i>	oystercatcher	Sağsağan cüllüt	Кулик-сорoka
<i>Haliaeetus albicilla</i>	white-tailed eagle	Ağquyuq deniz qartalı	Орлан белохвост
<i>Himantopus himantopus</i>	black-winged stilt	Saydaq cüllüt	Ходулочник
<i>Ixobrychus minutus</i>	little bittern	Kiçik danquşu	Выпь малая
<i>Larus argentatus</i>	herring gull	Gümüşü qağayı	Чайка серебристая
<i>Larus spp</i>	gull	Qağayı	Чайка
<i>Melanocorypha calandria</i>	calandra lark	Çöl torağayı	Жаворонок степной
<i>Merops apiaster</i>	bee-eater	Qızılı qızlarquşu	Щурка золотистая
<i>Merops superciliosus</i>	blue-cheeked bee-eater	Yaşıl qızlarquşu	Щурка зеленая белая
<i>Milvus migrans</i>	black kite	Qara çalağan	Коршун черный
<i>Monticola solitarius</i>	blue rock thrush	Göy qaratoyuq	Дрозд синий каменный
<i>Motacilla alba</i>	white wagtail	Ağ çaydaçapan	Трясогуска белая
<i>Neophron percnopterus</i>	egyptian vulture	Leşyeyen qartal	Стервятник
<i>Netta rufina</i>	red-crested pochard	Qırmızıdimdik dalğıc	Нырок красноносый
<i>Nycticorax nycticorax</i>	night heron	Qarıldağ	Кваква
<i>Oenanthe finschii</i>	finsch's wheatear	Qaraboyun çaxraqıl	Каменка черношейная
<i>Oenanthe isabellina</i>	isabelline wheatear	Oynağ çaxraqıl	Каменка-пल्याсунья
<i>Oenanthe oenanthe</i>	northern wheatear	Adi çaxraqıl	Каменка обыкновенная
<i>Otis tetrix</i>	great bustard	Bəzгək	Стрепет
<i>Pandion haliaetus</i>	osprey	Say qaraquşu	Скопа
<i>Parus coeruleus</i>	blue tit	Abi anıqş	Лазоревка
<i>Parus major</i>	great tit	Iri anıqş	Синица большая
<i>Passer domesticus</i>	house sparrow	Dam sərçəsi	Воробей домовый
<i>Passer montanus</i>	tree sparrow	Çöl sərçəsi	Воробей полевой
<i>Perdix perdix</i>	grey partridge	Boz kəkkik	Куропатка серая

Fauna üçün latin adları	İngilis adları (əgər varsa)	Azərbaycan adları	Rus adları
<i>Pernis apivorus</i>	honey buzzard	Арыуён	Осоед обыкновенный
<i>Phalacrocorax carbo</i>	cormorant	İri qarabattaq	Баклан большой
<i>Phalacrocorax pygmeus</i>	pygmy cormorant	Xırda qarabattaq	Баклан малый
<i>Pica pica</i>	magpie	Sağsağan	Сорока
<i>Plegadis facinellus</i>	glossy ibis	Qaranaz	Каравайка
<i>Porphyrion porphyrio</i>	purple gallinule	Sultantoyuq	Султанка
<i>Rallus aquaticus</i>	water rail	Sığırçı	Пастушок
<i>Riparia riparia</i>	sand martin	Sahil qaranquşu	Ласточка береговая
<i>Sturnus vulgaris</i>	starling	Sığırçın	Скворец
<i>Tadorna ferruginea</i>	ruddy shelduck	Anqut	Огарь
<i>Tetrax tetrix</i>	little bustard	Bəzək	Стрепет
<i>Turdus merula</i>	blackbird	Qaratoyuq	Дрозд черный
Məməlilər			
<i>Allactaga elater</i>	small jerboa	Kiçik ərəbdovşanı	Тушканчик малый
<i>Allactaga williamsi</i>	mountain asian jerboa	Kiçik Asiya dağ ərəbdovşanı	Тушканчик малозаицкий горный
<i>Apodemus agrarius</i>	striped field mouse	Çöl siçanı	Мышь полевая
<i>Apodemus sylvaticus</i>	common wood mouse	Məşə siçanı	Мышь лесная
<i>Arvicola terrestris</i>	water vole	Su siçovulu	Полевка водяная
<i>Barbastella barbastellus</i>	barbastelle bat	Avropa enliqulağı	Широкоушка европейская
<i>Canis aureus</i>	golden jackal	Çaqqal	Шакал
<i>Canis lupus</i>	wolf	Canavar	Волк
<i>Cervus elaphus</i>	red deer	Nəcib maral	Олень благородный
<i>Cricetulus migratorius</i>	grey hamster	Boz siçancıq	Хомячок серый
<i>Crocodyra guldenstaedti</i>	long-tailed white-toothed shrew	Uzunquyuq ağdiş	Белозубка длиннохвостая
<i>Dryomys nitedula</i>	forest dormouse	Məşə süleysini	Соня лесная
<i>Eptesicus bottae</i>	desert serotine bat	Səhra yarasası	Кожан пустынный
<i>Erinaceus concolor</i>	eastern european hedgehog	Ağdöş kirpi	Еж белогрудый
<i>Felis chaus</i>	reed cat	Qamışlıq pişiyi	Кот камышевый
<i>Felis lybica</i>	wild field cat	Çöl pişiyi	Кот степной
<i>Felis silvestris</i>	wild cat	Məşə pişiyi	Кошка лесная
<i>Gazella subgutturosa</i>	goitered gazelle	Ceyran	Джейран
<i>Glis glis</i>	edible, fat or squirrel-tailed dormouse	Süleysin	Соня-полчок

Fauna üçün latin adları	İngilis adları (əgər varsa)	Azərbaycan adları	Rus adları
<i>Hemiechinus auritus</i>	long-eared desert hedgehog/ear shrew	Qulaqlı kirpi	Еж ушастый
<i>hyaena hyaena</i>	striped hyaena	Kaftar	Гиена
<i>Hystrix indica</i>	porcupine spp.	Asiya tirəndəzi	Дикобраз индийский
<i>Lepus europaeus</i>	brown hare	Adi dovşan	Заяц-русак
<i>Lutra lutra</i>	eurasian otter	Çay samuru	Выдра
<i>Meles meles</i>	eurasian badger	Porsuq	Барсук
<i>Meriones erythrorus</i>	red-tailed sanderling	Qırmızıqulaq qum sıçanı	Песчанка краснохвостая
<i>Mesocricetus brandii</i>	brandt's hamster	Kiçik Asiya dağ sıçanı	Хомячок малоазиатский
<i>Microtus socialis</i>	gunther's vole	İctimai çöl sıçanı	Полевка общественная
<i>Microtus spp</i>	vole spp.	Çöl sıçanı	Полевка
<i>Miniopterus schreibersii</i>	schreiber's bat	Adi uzunqanad	Длиннокрыл обыкновенный
<i>Mus musculus</i>	house mouse	Ev sıçanı	Мышь домовая
<i>Myocastor coypus</i>	coypu	Nutriya	Нутрия
<i>Myotis mystacinus</i>	whiskered bat	Biğli şəbərə	Ночница усатая
<i>Neomys shelkovnikovi</i>	shelkovnikov's water shrew	Şelkovnikov kutorası	Кутора Шелковникова
<i>Pipistrellus kuhli</i>	kuhl's pipistrelle	Küli şəbərəsi	Нетопырь Куля
<i>Rattus norvegicus</i>	brown rat	Boz sıçovul	Крыса серая
<i>Rhinolophus ferrumequinum</i>	greater horseshoe bat	Böyük nalburun	Подковонос большой
<i>Rhinolophus hipposideros</i>	lesser horseshoe bat	Kiçik nalburun	Малый подковонос
<i>Sus scrofa</i>	wild boar	Çöl donuzu	Кабан
<i>Suncus etruscus</i>	pygmy white-toothed shrew/etruscan shrew	Cırdan ağdış	Белозубка карликовая
<i>Vormela peregusna</i>	marbled polecat	Safsar	Перевязка
<i>Vulpes vulpes</i>	red fox	Tülkü	Лисица

2 İZAHLI LÜĞƏT VƏ İXTİSARLAR

2.1 İzahlı Terminlər lüğəti

AAQC	Ətraf havanın keyfiyyət meyarı
AÇG Aşel (mədəniyyət haqqında) AETC	Xəzər dənizində Azəri, Çıraq və Günəşli dəniz neft yataqları Aşağı Avropa Pleystoseninin erkən Paleolitik mədəniyyətinə əsaslanan stratigrafik dövrün adı Azerbaijan Environment and Technology Centre -RSK şirkətinin törəmə müəssisəsi
AGI AGT	Yerüstü qurğular Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft boru kəmərinə və Cənubi Qafqaz qaz kəmərinə birləşdirən Azərbaycan-Gürcüstan-Türkiyə boru kəmərləri layihəsi
ABƏŞ QİÇS Allüvial formasiya	Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti Qazanılmış immunitet çatışmamazlığı sindromu xəstəliyi Su axını ilə gətirilən palçıq, lil və qumdan ibarət olan narın dənəli torpaq
boru kəmərinin alternativ marşrutu Ətraf mühitin küyü	Ehtimal olunan boru kəmərinin marşrutdan kənara çıxan, nəzərdən keçirilmiş boru kəməri marşrutu Mövcud vəziyyətdə müəyyən edilmiş vaxtda tam əhatə edən səs. Adətən yaxında və uzaqda olan çoxlu mənbələrdən gələn səslərdən ibarətdir.
Eroziyaya qarşı avadanlıqlar API Dövlət Ekologiya Komitəsi	Eroziyanın qarşısının alınması üçün boru kəmərinin üzə aşağı gedən hissələrinin ətrafında tikilən keçirməz çəpərlər Amerika Neft İnstitutu Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və Təbiətdən istifadə Komitəsi. Bu yaxınlarda Ekologiya Nazirliyinin tərkibinə birləşdirilmişdir.
ASME Aspekt (ekoloji)	Amerika Mühəndis-mexaniklər Cəmiyyəti Təbii mühitlə müəyyən qaydada qarşılıqlı təsirdə ola bilən fəaliyyəti təsvir edən ümumi termin (bax, həm də aşağıda «Qarşılıqlı təsir»)
Ortaq vaxt A-şkalası	Ölçülərin ortaqlaşdırıldığı dövr ərzində vaxt müddəti A-şkalası insan qulağının həssaslığının səs tezliklərinin spektrinə daha yaxından uyğun gəlməsidir.
Xəndəklərin doldurulması üzrə briqada Ekskavatorlar (arxa çalovlu) BACT İlkin vəziyyət İlkin vəziyyətin öyrənilməsi	Boru kəməri çəkildikdən sonra torpağın alt və üst qatını təzədən xəndəklərə dolduran briqada Ekskavatorlar Əldə olan ən yaxşı nəzarət texnologiyası Mövcud şərait Mövcud ətraf və sosial-iqtisadi mühitin vəziyyətini müəyyənləşdirən ətraf və sosial-iqtisadi mühitin vəziyyətinin öyrənilməsi
BATNEEC BCM Bənd çəkmə	Həddən artıq xərclərə səbəb olmayan ən faydalı texnologiya Milyard kub metr Rezervuarlar ətrafında ikinci bəndi əmələ gətirən düzəldilmiş (torpaq) təpə, yaxud qoruyucu təpə və ya qalaq

BG	Britiř Qaz řirkəti
Biomüxtəliflik	Regionda mövcud olan heyvan və bitki növlərinin müxtəlifliyi
Pazlı siyirtmə	Boru kəmərinin ayrı-ayrı bölümlərə ayırmaq üçün qurğuş
Atma	Təzyiq kamerasından təzyiqin atması və ya texnoloji kamerasının təmizlənməsi nəticəsində yaranan atma
BOT5	Bioloji oksigenə 5 günlük tələbat
BOTAŞ řirkəti	Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft boru kəmərinin Türkiyə ərazisindən keçən hissəsinin tikintisi üzrə podratçı
BP	İri beynəlxalq neft řirkəti, hazırda Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft boru kəməri və Cənubi Qafqaz qaz boru kəməri üzrə iş aparır
BPEO	Ekoloji cəhətdən ən məqbul variant
Brekçiya	Daha narın əsaslara parçalanmış iti hissəciklərdən ibarət süxurlar
Bürünc dövrü	Orta Şərqdə b.e.ə təqribən 4500-cü ilədə başlamış və Avropada b.e.ə. 2000-500-ci ilə qədər davam etmiş Daş və Dəmir dövrləri arasında olan texnoloji mərhələ
BS	Britaniya Standartı
BSI	Britaniya Standartları İnstitutu
BTC	Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft boru kəməri, həm də Əsas İxrac Boru Kəməri kimi tanınır
BTEX	Benzol, toluol, etilbenzol və ksilol
BU	Şirkətin bölmələri
Bənd çəkmə	Tutulmaların daxilində olanları təkrar saxlamaq üçün onların ətrafında hasar növü
C2+	2 karbon atomundan artıq olan karbohidrogenlər
C4	4 karbon atomundan artıq olan karbohidrogenlər
C5+ gasoline	5 karbon atomundan artıq olan karbohidrogenlər
Karvansaray	Karvanların gecələr istirahət etdikləri və daxili həyətlə əhatə olunmuş gecələmə yeri
Katod mühafizəsi	İon mübadiləsinin fiziki prinsipinə əsaslanan korroziya əleyhinə sistem
CCTV	Qapalı televiziya sistemi
Kaynozoy erası	Üçüncü dövrün başlanğıcından müasir dövrə qədər olan geoloji era. Kaynozoy erasının 65 milyon il bundan əvvəl başladığı güman olunur.
CEP	Xəzər Ekoloji Proqramı
CH ₄	Metan
CITES	İtməkdə olan Növlərin Beynəlxalq Ticarəti haqqında Konvensiya
CLO	İctimaiyyətlə əlaqələr üzrə işçi
CO	Karbon monoksid
CO ₂	Karbon qazı
KOT	Kimyəvi oksigenə olan tələbat
Consequences	Hərəkətin və təsirin nəticəsi və ya effekti
Təbaşir dövrü	Təqribən 135-65 milyon il bundan əvvəlki dövrü əhatə edən Mezozoy erasının axırını dövrü (Yura dövründən sonra və Kaynozoy erasının Üçüncü dövrünə qədər)
CRM	İctimaiyyətlə əlaqələr şöbəsinin rəisi
CRTC	Xəzər Regional Tematik Mərkəzi
CS	Kompressor stansiyası
Kumulyativ təsir	Müxtəlif hərəkətlərin birgə təsirləri nəticəsində yaranan artan təsir
CV	İstilik törətmə qabiliyyəti
Db(A)	İnsan qulağının (adi, seçilməmiş mikrofonla müqayisədə)

Db(A)	spesifik həssaslığına uyğunlaşdırılmış A-şkalası üzrə səsini ölçülməsi üçün istifadə olunan Db(A) vahididir.
Desibel	Aşağı və yuxarı tezlikli komponentlərin zəifləməsi yolu ilə «A» filtrindən keçən siqnalın səs təzyiqinin həddi
Maili qazma	Səs intensivliyinin ölçü vahidi. O kv. metrə düşən 20 mikronyuton miqdarında nəzarət həddinin səs təzyiqinin loqarifmik koeffisienti kimi daha dəqiq müəyyən oluna bilər.
Müddət	Mövcud ətraf mühitin minimum pozulmasının tələb olduğu maneəçlərin altında (yollar, çaylar, dəmir yolları, kanallar, meşə sahələri və s.) quyuların qazılması və boru kəmərinin çəkilişi
DIV	Niderlandiya standartları
DLN	Azot oksidinin aşağı tərkibinin olduğu quru atmosfer tullantıları
Müddət	Hər hansı bir şeyin mövcud olduğu və ya davam etdiyi vaxt kəsiyi
Dwt	Tam yükqaldırma
E&P	Kəşfiyyat və hasilat
EAGQ or EA	Havanın keyfiyyəti üzrə Avropa təlimatları
EAP	Ətraf mühitin qorunması üzrə hərəkət planı
EA-UK	Böyük Britaniyanın Ətraf mühit üzrə Agentliyi
EBRD	Avropanın Yenidənqurma və İnkişaf Bankı
AI	Hazırda daha çox Avropa İttifaqı kimi tanınan Avropa Birliyi
Effekt	Hər hansı proses və ya faktor nəticəsində yaranmış müsbət və ya mənfi bir şey
ƏMTQ	Ətraf Mühitə Təsirin Qiymətləndirilməsi – məlumatların toplanması, maraqlı tərəflərlə məsləhətləşmələrin aparılması, ətraf mühitə olan əhəmiyyətli təsirlərin (mənfi və ya müsbət) qiymətləndirilməsi və təsirin yumşaldılması üçün tədbirlərin müəyyən edilməsi prosesi
Eminent Domain	Azərbaycan hökumətinin özəl torpaq sahiblərinə məxsus olan sahələri onlardan məcburi qaydada almaq hüququ
EMP	Ətraf Mühitin İdarə Olunması Planı
EMS	Ətraf Mühitin İdarə Olunması Sistemi
Eosen	Paleosendən sonra və Oligosənə qədər ilkin Üçüncü dövrdə olan, həmçinin dünyada yayılmış bir sıra süxurlara uyğun gələn mərhələ (53-37 milyon il bundan əvvəl)
EPCM Contractor	İşlənmə, tədarük, tikinti və idarəetmə üzrə podratçı
ERA	Ekoloji riskin qiymətləndirilməsi
ERM	Environmental Resources Management Ltd şirkəti
ES	Ətraf mühit haqqında bəyanat
ƏSMTQ	Ətraf və Sosial Mühitə Təsirin Qiymətləndirilməsi
EU	Avropa İttifaqı
Extent	Daxilində bir şeyin olduğu diapazon
FBE	Korroziyanın qarşısının alınması üçün sürtülən və epoksid qətranından ibarət olan boru mühafizə örtüyü
YTI	Yatağın tam işlənməsi
Field walking	Şümlənmiş sahələrin səthindən arxeoloji qalıqların sistemik şəkildə bərpa olunmasından ibarət olan arxeoloji tədqiqat metodikası
Flagging	Xüsusi maraq və ya həssaslıq doğuran sahə və ya xidmətlərin həddlərinin müəyyən olunması
Məşəl	qazların yandırılması üçün avadanlıq
Tezlik	Verilmiş zaman müddətində baş verən hərəkətlərin (tək və ya

KSİ	fasiləsiz) sayı
Qeyri-mütəşəkkil atmosfer tullantıları	Keçmiş Sovet İttifaqı
FWL	Fasilələrlə, səpələnmiş halda, adətən təsadüfi atmosfer tullantıları
Gabion	Yanğın söndürülməsi üçün su götürülən bənd
Ölçmə aləti	Daş və torpaqla doldurulan və çay sahillərinin, dik yamaqların və bünövrələrin bərkidilməsi üçün istifadə olunan möhkəm məftil konteynerlər
GCM	Borunun ölçülərinin qiymətləndirilməsi üçün ona buraxılan alət
GCV	Ümumi sirkulyasiya modeli
ÜDM	Ümumi istilikyaratma qabiliyyəti
GHG	Ümumi Daxili Məhsul
GBNŞ	İstilikxana qazları
CMS	Gürcüstan Beynəlxalq Neft Şirkəti
NQS	Coğrafi Məlumat Sistemi – məlumatların xəritəyə, coğrafi koordinatların bazasına bağlı olan təbəqəyə rəqəmli daxil etmə prosesi
QT	Naviqasiya və yerin müəyyən olunması üzrə qlobal sistem
Təhlükə	Qaz turbini
HCFC	Xəsarətə qarşı müdafiənin olmaması və ya zəiflik
HDD	Hidroxlortorkarbon
HFC	Üfqi maili qazma
TƏÖHS	Hidroftorkarbon
HİV	Tranzit Əraziyə malik ölkə hökuməti ilə Saziş
HP	QİÇS-ə səbəb olan virus
STTƏMQ	Yüksək təzyiq
HVAC	Sağlamlığın qorunması, texniki təhlükəsizlik və ətraf mühitin qorunması
Hidrosınanma	İstilik, ventilyasiya və havanın kondisionerləşdirilməsi
Hidrosınanma üçün mayələr	İstismara buraxılmazdan əvvəl boru kəmərinin təzyiq altında olan su ilə uzun müddət ərzində bütövlüyünün sınaqması
DMK	Hidrosınanma zamanı istifadə olunan mayələr (məsələn biosidin əlavə olunması ilə ola bilən su, oksigen udan maddələr, antifrizlər, korroziya inhibitorları və boyalar)
IFC	Daxili məcburi köçkünlər
BMİ	Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası, Dünya Bankı qrupunun üzvü
BMİ-nin təlimatları	Beynəlxalq Maliyyə İnstitutları
HS	Beynəlxalq Maliyyə İnstitutlarının təlimatları
IGE	Hökumətlərarası Saziş
ILO	Qaz Mühəndisləri İnstitutu
Təsir (ətraf mühitə)	Zəhmətkeşlərin Beynəlxalq Təşkilatı
Qəza	Ətraf mühitə faktiki olaraq vurulan və ya ehtimal olunan ziyanı, yaxud ətraf mühitin yaxşılaşmasını göstərmək üçün ümumilikdə kəmiyyətə müəyyən olunan aspektlər (bax yuxarıda). Kəmiyyəti müəyyən etmək həmişə mümkün olmur (məsələn, sakitliyin pozulması).
Sınaq briqadası	Müəyyən hal və ya hadisə
IP:	Boruların izolə olunmasına qədər boru kəmərlərinin vəziyyətini və ya qaynaq yerlərini radioqrafiya, yaxud ultrasəs metodu ilə yoxlayan briqada
IPM	Neft İnstitutu
Dəmir dövrü	Boru kəməri Layihəsinin idarə olunması üçün birləşmiş qrup
	Bürünc Dövründən sonra gələn tarixi zaman müddəti

ISO	Beynəlxalq Standartlaşdırma Təşkilatı
ISO 14001:	Beynəlxalq Standartlaşdırma Təşkilatı, Ətraf mühitin qorunmasının idarə olunması sistemi üzrə standart
TD	Tenderə dəvət
IUCN	Təbiətin Mühafizəsi üzrə Beynəlxalq İttifaq
PK	Piketaj
KPIs	İş xüsusiyyətlərinin müəyyən olunması üçün əsas göstəricilər
KV	Kilovolt
Kvt	Kilovatt
L_{Aeq} dB	Səsin «orta» səviyyəsinin ölçülməsi (müəyyən vaxt dövrü ərzində). Həmin müddət ərzində həqiqi dəyişən səs kimi səs enerjisi yaradan səs daimi səviyyəsi
$L_{Aeq, T}$	A-şkalası xəttində ekvivalent fasiləsiz səs təzyiqi. Onun dB-da olan müəyyən «T» müddəti ərzində daim yaranan səs nəticəsi, zaman ərzində dəyişilən səs kimi oxşar orta kvadrat səs təzyiqi nəticəsinə malikdir
Yuyulma ilə sınaq	Torpaqdan çirkəndirici maddələrin ayrılması mümkünlüyünü müəyyən etmək üçün sınaq
Ehtimal	Bir şeyin baş verə bilməsi imkanı və ya ehtimalı
LNAPL	Yüngül susuz faza mayesi
LP	Aşağı təzyiq
Həcm	Hərəkətin və ya təsirin nisbi həcmi və ya hüdudları
Mamsl	Metr, dəniz səviyyəsindən yuxarı
Mbar	Millibar
Mbd	Gündə milyon barel
MCR	Nominal güc
Ölçmənin aparılması vaxtı	Ölçmənin aparıldığı ümumi vaxt (məsələn, o, bir sıra kəsilən, qısa müddətli anlardan ibarət ola bilər)
Orta Dövr	Bizim eradan əvvəl 800-1500 il müddətində davam edən tarixi zaman müddəti
ETSN	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi
ƏİBK	Əsas İxrac Boru Kəməri, Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft boru kəmərinin alternativ adı
Merkaptan	Merkaptan təbii qaza əlavə olunan əlavədən ibarətdir və qazın sızılmasının aşkar edilməsini yüngülləşdirir
Mezolit	Paleolit və Neolit arasında olan tarixi dövr (12000-3000 il bizim eradan əvvəl)
Mezozoy erası	Paleozoy erasının sonundan Kaynozoy erasının başlanğıcına qədər geoloji vaxt erası, yaxud təqribən 225-65 milyon il əvvəl
mq/l	Litr milliqram
mkr/saat	Saat mikrorentgen. Sovet İttifaqında hər yerdə radiasiyanın ölçü vahidi kimi istifadə edilmişdir. 1mmkr/saat=0,01mSv/saat formuluna əsasən Zivertə çevrilir.
MIGA	İnvestisiyaların hərtərəfli təminatı üzrə Agentlik
Miosen	sonrakı və Pliosenə qədər olan sonrakı Üçüncü dövrün mərhələsi, həmçinin geniş yayılmış müvafiq süxurlar (23 milyon ildən 5 milyon ilə qədər bundan əvvəl)
Yumşalma	Ətraf mühitə potensial-mümkün mənfi təsirlərin qəbul olunan səviyyəyə qədər azaldılmasına imkan verən tədbirlər
Mc	Meqacoul
MLAs	Çoxtərəfli kreditləşdirmə Agentlikləri
MMB/D	Gündə milyon barrel
MMSCF/D	Gündə milyon standart kub fut
MMSCM/H	Saatda milyon standart kub metr qaz

MMSCM/D	Million standard cubic meters of gas per day Gündə milyon standart kub metr qaz
MSSOP	Maksimum sabit işçi təzyiq
MT	Milyon ton
MVt	Meqavatt
N ₂ O	Azot oksidi
NACE:	Korroziya Mühəndislərinin Milli Assosiasiyası
Laylar	Süxurların iri miqyaslı horizontal hərəkəti (qırışıq və ya dağılmamış)
ƏMQMFP	Azərbaycanda Ətraf Mühitin Qorunması üzrə Milli Fəaliyyət Planı
Neogen	Üçüncü Dövrün Miosen və Pliosen mərhələlərini birləşdirən geoloji vaxt kəsilişi
Yeni daş dövrü	Primitiv kənd təsərrüfatı, cilalanmış daşları, çaxmaqdaşı alətləri və silahlarından istifadə ilə xarakterizə olunan dövr
QHT	Qeyri-hökumət təşkilatları
NO ₂	Azot iki oksid
NORM	Təbii radioaktiv material (məs, radon)
NO _x	Azot oksidləri
ŞİBK	Şimal İxrac Boru Kəməri
O ₂	Oksigen
O ₃	Ozon
OECD	İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı
OIEC	Neft sənayesi maşınqayırması və tikintisi
Oliqosen	Eosendən sonra və Miosendən əvvəl ilkin Üçüncü dövr mərhələsi, həmçinin geniş yayılmış müvafiq süxurlar (37-23 milyrn il bundan əvvəl)
Açıq keçid metodu	Su mənbəyinin keçilməsi üçün xəndəklərin qazılmasının standart metodu
OPIC	Özəl xarici investisiyalar korporasiyası
Orogenic	Dağ əmələgəlmə prosesi
OWS	Neftlə çirklənmiş suların ayırıcısı
Oxygen scavengers	Mövcud oksigeni qeyri-reaktiv formaya çevirən kimyəvi maddələr
P&ID	Texnoloji proseslərin və nəzarət-ölçmə avadanlıqlarının qrafik təsviri
PAH	Çoxatomlu aromatik karbohidrogenlər
Paleogen	İlkin Üçüncü dövrün Paleosen, Eosen və Oliqosen mərhələsini birləşdirən vaxt kəsilişi
Paleolit	Təqribən 2.5-3 milyon il bundan əvvəl ibtidai insanın yaranması dövrü
Paleosen	Təbaşirdən sonra və Eosənə qədər ilkin Üçüncü dövr mərhələsi, həmçinin geniş yayılmış müvafiq süxurlar
Pathway	Müəyyən mübadilə prosesi ilə bağlı olan reaksiya zənciri
PCB	Polixlorlaşdırılmış bifenillər
PCDP	İctimaiyyətlə məsləhətləşmələr və ictimaiyyətə layihə haqqında məlumat verilməsi planı
PCU	Proqramların əlaqələndirilməsi proqramı
TPS	Texnoloji prosesin sxemi
PH	Turşuluğun/qələviliyin ölçülməsi
Pig	Boruların bütövlüyünün yoxlanması üçün cihaz
Daxili təmizləmə	Ölçmə cihazının boru kəmərinin daxili hissəsinin yuyulması/ölçülməsi üçün boru kəmərinin təmizlənməsi və daxili vəziyyətinin ölçülməsi prosesi

P_{IN}	Girişdə təzyiq
PIP	Prioritet investisiyalar paketi
Boru anbarı	Tikinti-montaj sahəsinə daşınmazdan əvvəl boruların saxlandığı yer
Pleistosen	Üçüncü dövrün Pliosen mərhələsindən əvvəl və Holosena qədər Dördüncü dövr mərhələsi, həmçinin 1.6 milyon-10000 il yaş mərhələsində olan geniş yayılmış müvafiq süxurlar
Pliosen	Miosendən sonra və Pleistosenə qədər Üçüncü dövr mərhələsi, həmçinin geniş yayılmış müvafiq süxurlar (5-1,6 milyon il əvvəl)
PM	Berk hissəciklər
PM_{10}	10 mkm-dən aşağı aerodinamikli diametrə malik berk hissəciklər
P_{OUT}	Çıxışda təzyiq
Ppb	Milyardda hissələr
Ppm	Milyonda hissələr
Ppmv:	Həcmə görə milyonda hissələr
PRS	Təzyiqin azaldılması stansiyası
HPBS	Hasilatın Pay Bölgüsü Sazişi
QA	Keyfiyyətə təminat
ORA	Riskın sayca qiymətləndirilməsi
Dördüncü dövr	Üçüncü dövrdən sonra gələn Kaynozoy erasının ikinci dövrü, həmçinin geniş yayılmış müvafiq süxurlar. Bu proses 2-3 milyon bundan əvvəl yaranmışdır və indi də davam edir.
Receptor	Çıxış siqnaallarının və ya təkanların qəbuledicisi
Vaxtın hesablanması intervalı	A şkalası xəttində səs təzyiqinin fasiləsiz həddinin ekvivalentinin təyin edildiyi verilmiş interval
Bərpa briqadası	Boru kəməri çəkildikdən sonra torpağın üst qatını, bitkiləri, çəpərləri və s. bərpa edən briqada
Bərpa	Boru kəmərinin çəkilişindən sonra ərazinin onun əvvəlki vəziyyətinə bərpa olunması prosesi
Qalıq təsir	Təsirin yumşaldılması tədbirlərinin tətbiqindən sonra qalan potensial təsirlər
Qalıq küy	Küynün spesifik mənbəyi elə bir səviyyədə zəifləyir ki, o, fon küyünə təsir edə bilmir və fon səsi verilən yerdə və şəraitdə qalır.
Bərpa	Boru kəmərinin çəkilişindən sonra ərazinin onun əvvəlki vəziyyətinə bərpa olunması prosesi
NR	Nisbi rütubət
Rixter şkalası	0-8 bölgüsü olan və zəlzələnin gücünü bildirən loqarifmik şkala
Daş döşənməsi	Eroziyanın qarşısının alınması üçün çayın sahilinə döşənən və karyerdən gətirilən iri daş blokları
Risk	Təhlükəli şəraitin və maddələrin olması nəticəsində yaranan zərər ehtimalı
BKAZ	Boru kəməri üçün ayrılmış zolaq - boru kəmərinin quraşdırıldığı torpaq zolağı. Bəzən (səhv olaraq) işçi zolağı kimi istifadə olunur, BKAZ-ın bir hissəsi olmaqla boru kəmərinin tikintisi üçün ayrılır və sonradan bərpa olunur.
RSK	RSK Environment Ltd şirkəti
RTU	Məsafədən idarə olunan sınaq avadanlığı
SCADA	Dispetçer idarəetməsi və məlumatların toplanması
İş həcminin müəyyən olunması	Əsas ekoloji və sosial aspektlərin layihənin işlənilməsi zamanı aşkar edilməsi və onların ƏMTQ və SMTQ prosesində necə əhatə olunması haqqında maraqlı

Cənubi Qafqaz qaz kəməri	olan tərəflərlə razılığın əldə olunması Cənubi Qafqaz qaz kəməri (əvvəlcə Şah Dəniz qaz kəməri adlandırılırdı)
SD:	Şah Dəniz
Həssaslıq	Alınan siqnala verilən reaksiyanın səviyyəsi
Şah Dəniz qrupu	Ümumilikdə Şah Dəniz HPBS-nin tərəfdaşlarından ibarət olan, ARDNŞ və BOTAS arasında müqavilənin şərtlərinin yerinə yetirilməsi əsasında Şah Dəniz yatağından Türkiyəyə qazın ixrac olunması üçün birləşmiş tərəfdaşlar qrupu
SMTQ	Sosial Mühitə Təsirin Qiymətləndirilməsi - məlumatların toplanması, maraqlı tərəflərlə məsləhətləşmələr aparılması, ciddi sosial təsirlərin qiymətləndirilməsi və onların yumşaldılması tədbirlərinin müəyyən olunması prosesi
SO ₂	Kükürd iki oksid
ARDNŞ	Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti
Mənbə	Bir şeyin yarandığı məntəqə və ya yer
Küyün müəyyən səviyyəsi	Vaxtın tam rəqəmlərlə hesablanması verilən interval ərzində spesifik küy mənbəyinin yaratdığı və ölçmə yerində A şkalası üzrə fasiləsiz səs təzyiqinin desibellə ekvivalenti
Küyün xüsusi mənbəyi	Şikayətin daxil olması ehtimalının qiymətləndirilməsi üçün araşdırılan küy mənbəyi
İşlənmiş katalizator	Bütün fəal komponentlərin tamamilə istifadə olunduğu işlənmiş katalizator
SPL	Səs təzyiqinin səviyyəsi
Yayıma	Tikintinin bütün mərhələlərinin yerinə yetirilməsi üçün lazım olan bütün işçilər və avadanlıq
Yayıma qaydası	Boru kəmərinin marşrutu boyunca tikintinin bir neçə ardıcıl mərhələsinin eyni vaxtda baş verdiyi sistem
SSC	Ölçülmüş çöküntülərin konsentrasiyası
SSL	Ölçülmüş çöküntülərin artıqlığı
SSM	İşə salma/Dayanma/Nasazlıq
ST	Qısamüddətli
STD	Zöhrəvi xəstəlik
Sabit küy	A şkalası üzrə tezlikdə və S vaxt ölçüsündə müəyyən olunan səs təzyiqinin səviyyəsini ölçən sayğacda 5 DB-dən artıq olmayan diapazonda tərəddü edən küy
STP	Tullantı sularının təmizlənməsi üçün konteyner
Birləşdiricilər briqadası	Boruları boru anbarından daşıyıb onları ayrılmış zolaqda qaynaq üçün düzən briqada
Tədqiqatçılar briqadası	Boru kəməri marşrutunun ilkin topoqrafik və düzülüş tədqiqatlarını həyata keçirən briqada
Ölçülmüş bərk hissələr	Suyun enerjisi vasitəsilə axar, çay və su tutumlarında ilişib qalan bərk maddələrin miqdarı
Sweet natural gas	Tərkibində kükürd az olan təbii qaz
Synergetics	Bakıda yerləşən və Sosial mühiti qiymətləndirən şirkət
TACIS	TACIS proqramı (Avropa İttifaqı tərəfindən 1991-ci ildə başlanmışdır) Şərqi və Mərkəzi Avropanın 13 ölkəsinə, o cümlədən Azərbaycana qrant maliyyəyəlməsi əsasında texniki yardım göstərir.
TCN	Üçüncü Ölkə Vətəndaşı – Azərbaycanın və ya podratçı şirkətin mənsub olduğu ölkənin vətəndaşı olmayan şəxs
TDS	Suda həll olan bərk maddələrin ümumi miqdarı
TEG	İstilik elektrik generatorları
TMP	Yol hərəkəti qaydalarının idarə olunması planı
TPH	Neft karbohidrogenlərinin ümumi miqdarı

Dəyişdirici-düzləndirici	Yüksək gərginlikli dəyişən cərəyanı aşağı gərginlikli sabit cərəyana çevirən avadanlıq
Xəndəklərin hazırlanması üzrə briqada	Boru kəmərinin düzülməsi üçün xəndək qazan briqada
TSS	Ölçülmüş hissəciklərin ümumi tərkibi
BƏƏ	Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri
UHC	Yanmamış karbohidrogenlər
UK	Böyük Britaniya
BMT	Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
UNAIDS	BMT-nin QİÇS/HİV üzrə birgə proqramı
BMTİP	BMT-nin İnkişaf Proqramı
UNHCR	BMT-nin qaçqınların işi üzrə ali komissarlığı
UNICEF	BMT-nin Uşaq Fondu
URS Dames and Moore	San-Fransiskonun URS şirkətinin nümayəndəliyi kimi Böyük Britaniyada fəaliyyət göstərən URS Dames and Moore LTD şirkəti
ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
US\$	ABŞ dolları
US EPA	ABŞ-ın ətraf mühitin qorunması Agentliyi
US Ex Im	Amerika Birləşmiş Ştatlarının İxrac-idxal Bankı
VLCC	160000 t və daha çox sətutumu olan tanker
VOCS	Uçucu üzvi birləşmələr
DBQ	Dünya Bankının Qrupu
Qaynaq briqadası	Boru kəməri hissələrinin qaynağını həyata keçirən briqada
DST	Beynəlxalq Səhiyyə təşkilatı
Qızdırıcı qazın istilik ekvivalenti	Qaz və havanın nisbətini və yanma zamanı məşəlin məruz qaldığı istilik yükünü göstərən yanmanın xüsusiyyətlərin göstərir.
İşçi xətt	Daxilində boru kəmərinin quraşdırılması, o cümlədən torpağın yuxarı və alt qatının saxlanıldığı ərazi
İzolyasiya edənlər briqadası	Sınaq və təhvil alma işindən əvvəl boru kəmərinə (adətən birləşmə yerlərində) korroziyaya qarşı sarğı ilə, epoksit qətranı və digər örtüklərlə sarıyan briqada
QİBK	ABƏŞ tərəfindən istismar olunan və Azərbaycanın Bakı və Gürcüstanın Supsa şəhərləri arasında olan mövcud Qərb İxrac Boru Kəməri